

2015-07

jaargang 46
nummer 7
september 2015

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT
NUMMER
ONDER
MEER:

Vrijdenken,
moraal en
dieren

Ontkeringen

Mormonen

Democratie

Krenken moet!

Bang voor bloot

Islamitische
vrouwenhaat

Antroposofische
hersenspinsels

za. 10 oktober 2015
Anton Constandse Lezing
in De Balie, Amsterdam
met Karin Spaink en Paul Scheffer

VRIJDENKERSBORRELS en VERLICHTINGSBORRELS

Een Vrijdenkersborrel of Verlichtingsborrel is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op de per borrel vermelde website voor de actuele informatie.

Vrijdenkersborrel Amsterdam, Tafel van de Rede

Locatie: de flexruimte van de Wethouder Verheij Sporthal,
Polderweg 300, 1093KP Amsterdam

Wanneer: iedere tweede woensdagavond van de maand

Tijd: 20:00 – 22:30 uur

Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening

Info & aanmelden: amsterdam@partijvanderede.nl

Meer informatie op de website: devrijgedachte.nl

Vrijdenkersborrel Deventer, Tafel van de Rede

Locatie: De Fermerie, Muggenplein 9, Deventer

Wanneer: elke eerste donderdag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening

Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Meer informatie op de website: devrijgedachte.nl

Vrijdenkersborrel Utrecht

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht

Wanneer: elke eerste maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Contact: utrecht@devrijgedachte.nl

Meer informatie op de website: devrijgedachte.nl

Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, 2511 CA Den Haag (aan het Spuiplein onder het stadhuis, enkele minuten lopen van station Den Haag Centraal)

Wanneer: elke tweede maandag van de maand

Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)

Toegang vrij, consumpties voor eigen rekening

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Meer informatie op de website: www.verlichtingsborrel.org

Rotterdamse Verlichtingsborrel

Locatie: Restaurant La Cazuela, Proveniersstraat 38b, 3033CK Rotterdam

Wanneer: elke derde maandag van de maand

Tijd: 20.00 – 22.00 uur (inloop vanaf 19.30 uur)

Toegang vrij; consumpties voor eigen rekening

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Meer informatie op de website: www.verlichtingsborrel.org

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Cover vóór: De Balie (foto RvE), Karin Spaink, Paul Scheffer (foto RvE). Cover achter: Fotostrip van Ype Driessen; bouwwerken: Goetheanum bij Dornach (Zw.); Scientology Pacific Area Command Base in Hollywood (V.S.)

De Vrijdenker • jaargang 46 • nummer 7 • september 2015**INHOUD**

Titel	Auteur(s)	Pag.
• Aankondiging Anton Constandse Lezing	<i>Bestuur</i>	2
• Hoe ik mijn geloof verloor	<i>Inge Bosscha</i>	3
• Moreel criterium en het verschil tussen dieren en mensen	<i>Koen Jansen</i>	4
• Antroposofie is een surrogaatreligie	<i>Anton van Hooff</i>	6
• De stilte voorbij	<i>Tineke Kooiman</i>	7
• Oproep voor themanummer 'De Dood'	<i>Redactie</i>	8
• Taai (bij)geloof	<i>Rik Assen</i>	8
• Memoblaadjes (2)	<i>René van Elst</i>	11
• (Jonge) vrijdenkers en dierenwelzijn	<i>Jan ten Cate</i>	12
• Hete ontmoeting met Mormonen	<i>Anton van Hooff</i>	13
• Memoblaadjes (3)	<i>René van Elst</i>	15
• Informatie De Vrije Gedachte	<i>Bestuur</i>	16
• Colofon De Vrijdenker	<i>Redactie</i>	17
• Bang voor bloot – boekbespreking van <i>Bloot of bedekt</i> van Mineke Schipper	<i>Floris van den Berg</i>	18
• Democratie maakt denken vrij	<i>Anton van Hooff</i>	21
• Boekbespreking van Ype Driessen, <i>Zonde</i>	<i>Floris van den Berg</i>	23
• Wat elke godgelovige zou moeten overdenken	<i>Gerhard Elferink</i>	24
• Antroposofie: Rudolf Steiners hersenspinsels in de praktijk	<i>Ramon De Jonghe</i>	26
• Krenken moet! – lezing van Theodor Holman	<i>Leon Korteweg (transcr.)</i>	31
• Botsende beschavingen om de oude wereldzee – boekbespreking van <i>De geopolitiek van emotie</i> van Dominique Moïsi en <i>Aan het roer staat het hart</i> van George Harinck	<i>Ewout Klei</i>	33
• Relativisme, revolutie en islamitische vrouwenhaat – boekbespreking van <i>Hoofdhoek en maagdenvlies</i> van Mona Eltahawy	<i>Floris van den Berg</i>	35

Plus:

Citaten v. Hitchens en Asimov, p. 7
 Citaat v. Katha Pollitt, p. 10
 Werelds Nieuws over *seer stone* en rode koe, p. 14
 Werelds Nieuws over Scientology, p. 17
 Citaat v. Hitchens, p. 34

.....
 • Op ons YouTube-kanaal kunt u video-
 • opnamen zien van de lezing van AronRa, van
 • de complete Vrijdenkersdag 2015 en van de
 • complete Anton Constandse Lezing 2014.
 • Het webadres is: [https://www.youtube.com/
 channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw](https://www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw)
 •

ANTON CONSTANDSE LEZING

zaterdag 10 oktober 2015, 14:00 - 17:00 uur De Balie, Amsterdam

De jaarlijkse Anton Constandse Lezing staat altijd garant voor een interessante middag. Dit jaar wordt de lezing verzorgd door publicist en hoogleraar Europese Studies **Paul Scheffer**. Tevens wordt tijdens deze middag de schrijfster en feministe **Karin Spaink** uitgeroepen tot *Vrijdenker van het Jaar*. Spreekstalmeester **Wim Berkelaar** zal een en ander in goede banen proberen te leiden.

Datum: zaterdag 10 oktober 2015.
 Locatie: De Balie, Kleine-Gartmanplantsoen 10, Amsterdam.
 Aanvang: 14.00 uur (inloop met koffie/thee vanaf 13.30 uur).
 Toegangspreis: bij aanmelding vooraf € 10,-;
 bij betaling aan de deur € 15,-.
 Aanmelden: zie www.debalie.nl/agenda, of tel. 020-5535100.

Programma:

13.30 uur – Inloop met koffie/thee.
 14.00 uur – Welkom en opening door Fabian van Langevelde (voorzitter DVG).
 14.10 uur – Anton Constandse Lezing door Paul Scheffer.
 14.55 uur – PAUZE.
 15.10 uur – Intermezzo.
 15.30 uur – Laudatio van Karin Spaink, Vrijdenker van het Jaar, door de voorzitter.
 15.40 uur – Reactie van Karin Spaink.
 16.00 uur – Na- en bijpraten aan de bar.

Over de sprekers:

Paul Scheffer (1954) is een Nederlands publicist. Hij was onder meer correspondent in Parijs en Warschau. Als bijzonder hoogleraar bekleedde hij van 2003 tot 2011 de Wibautleerstoel voor Grootstedelijke problematiek aan de Universiteit van Amsterdam. Sinds september 2011 is hij hoogleraar Europese studies aan de Universiteit van Tilburg. Op 29 januari 2000 schreef hij in NRC Handelsblad een opzienbarend artikel met de titel *Het multiculturele drama*, dat door velen als een waardevolle kritiek op de multiculturele samenleving beschouwd werd, door anderen als een aanval op moslim-migranten in het bijzonder. In oktober 2007 verscheen van Scheffers hand *Het land van aankomst*, een breed opgezette zoektocht, zoals de achterflap meldt, naar wat zich afspeelt onder de oppervlakte van de multiculturele samenleving.

Karin Spaink (1957) is een Nederlandse columniste, publiciste, schrijfster en feministe. Zij is lang actief geweest op bestuurlijk terrein, onder meer als voorzitter van Bits of Freedom en als bestuurslid van Spamvrij.nl. Voorts was ze lid van de programma commissie van HAR (Hacking at Random), een outdoor hackerconferentie die in augustus 2009 in ons land werd gehouden. Spaink raakte in 1995 verwickeld in een rechtszaak die tegen haar werd aangespannen door Scientology, omdat ze het auteursrecht van Scientology zou hebben geschonden door teksten van Scientology op haar website te publiceren. Spaink zet zich ook in voor de emancipatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders, met name in haar woonplaats Amsterdam. In haar column in Het Parool gaf Spaink onlangs ook duidelijk blijk van een eigen kijk op de kwestie van de Griekse economie, zonder - zoals iemand het zei in een ingezonden brief - achter de oppervlakkige berichtgeving aan te huppelen. Een vrijdenker in hart en nieren dus.

Hoe ik mijn geloof verloor

Inge Bosscha

Je ontzegt een kind het recht zich vrij te voelen, zich open te stellen, om op een normale manier in de wereld te staan. Dit is een vorm van kleineren waarin de identiteit van het kind ontkend wordt.

Jill Mytton

Hoe is het in godsnaam mogelijk dat iemand die zo van kinds af aan geloofd heeft en zo diep in het systeem zat, hier uitstapt? Dat is een lange weg geweest en het ging zeker niet van de één op de andere dag. Ik zal proberen hier meer inzicht in te geven.

Het begon allemaal toen ik, 21 jaar jong, zowel zwanger was als in een scheiding lag. Tot dat moment was ik een keurig gereformeerd meisje geweest dat netjes in de voetsporen van haar ouders trad. Mijn wens om te scheiden, en geloof me, dat was niet voor niets, werd door de toenmalige kerkenraad niet zonder meer geaccepteerd. Logisch, want scheiden mag eigenlijk niet binnen de kerk. In de lange en moeizame strijd die volgde, raakte ik niet alleen mijn imago van 'keurige christen' kwijt, maar ook begonnen de eerste barstjes te komen in het pantser van mijn geloof.

Er waren mannen uit de kerk, ouderlingen en dominees, die mij vertelden hoe ik de bijbel uit moest leggen. Hoe ik 'woorden van God' zou moeten interpreteren. Ik kreeg toen voor het eerst een gevoel van verzet tegen het systeem van religie dat vanaf mijn geboorte normaal voor mij geweest was. Hoe kan de ene mens tegen de andere zeggen dat hij beter weet dan die ander hoe je woorden van God moet uitleggen?

Ik vergeleek mijzelf, en met mij de vele andere kerkgangers, met mieren. En de ouderlingen en dominees, de mannen met macht, met torren. En dat die torren dan de mieren zouden vertellen hoe het paard in de wei dacht. Het druiste in tegen alles waarvan ik instinctief voelde dat het goed

Zomaar een gereformeerde kerk

was. Het klopte niet! Ja, maar die 'torren', of dominees, die hadden dan jarenlang een theologische opleiding gevolgd. Daarom stonden ze dicht bij 'het paard'. Ik vond dat onzinnig. Ze waren immers opgeleid door torren of 'oppertorren' en niet door het paard zelf!

Na mijn scheiding voelde ik mij heel lang door God verlaten. Overgelaten aan mijn eigen kwaad. Uiteindelijk volgde het diepe besef (waarvan ik toen dacht dat het een godsopenbaring was) dat ik nog steeds OK was en mocht bestaan in Gods licht. Een heftige ervaring, waarbij ik trillend en knielend op de grond God meer ervoer dan ooit. Achteraf gezien was deze sensatie een logisch gevolg van de overweldigende gevoelens die door je heen stromen als het besef tot je doordringt dat je nog altijd OK bent en dat je slechts handelde met de kennis en inzichten van dat moment. Het gevoel dat je krijgt als je jezelf op een heel diep niveau vergeven kunt.

Hoewel ik lange tijd 'onder opzicht en tucht van de kerkenraad' stond, werd ik uiteindelijk toch weer lid in volle rechten van nog steeds diezelfde kerk, al was het in een andere woonplaats.

Ik ben er zelfs opnieuw getrouwd. En met mijn nieuwe man verhuisd naar weer een andere plaats voor een frisse start. In die plaats was een sterk groeiende Evangelische gemeente waar veel activiteiten georganiseerd werden, ook voor kinderen. We gingen er steeds vaker heen, om er uiteindelijk ook op zondag terecht te komen i.p.v. in onze eigen vertrouwde Gereformeerd Vrijgemaakte kerk. Een cultuurschok die toch erg goed aanvoelde. Nadenkend over vele dingen die anders waren dan ons ooit geleerd was (volwassenendoop i.p.v. kinderdoop b.v.) kwamen we tot de conclusie dat we ons hier meer in konden vinden. Het leek zoveel 'bijbelser' te zijn. Maar ook toen het knagende gevoel op de achtergrond dat het misschien maar net was welke bijbelteksten je met elkaar combineerde en welke je voor het gemak buiten beschouwing liet? En dat je dat misschien wel zelf bepaalde? Of in elk geval zelf kon kiezen wie je het voor jou liet bepalen?

Weer een verhuizing. We waren inmiddels al weg bij de Gereformeerd Vrijgemaakte kerk en hadden eigenlijk nog geen nieuwe gemeente gevonden om ons bij aan te sluiten. Dat kwam omdat we in de Evangelische gemeente weer dezelfde systemen opmerkten waar we bij de Gereformeerden zo van baalden, namelijk dat de ene mens beter dan de

Inge Bosscha (1977), oudste van tien kinderen, groeide op in een zeer dogmatisch milieu en heeft zich daarvan losgemaakt.

Inge Bosscha beschrijft haar ervaringen op haar recent verschenen website "Ik ben een afvallige", waar zij met haar persoonlijke en kwetsbare verhalen andere 'afvalligen' wil uitnodigen om ook hun eigen ruimte in te nemen. In Trouw van 20 aug. is een groot artikel aan haar gewijd.

ook lid van een forum voor hooggevoelige christenen. Daar ontmoette ik mensen die zich, net als ik, niet echt meer thuis voelden in een kerk of gemeente en die veel meer voelden voor een zogenaamde 'huiskerk'. Kleinschaliger en geen gezagsverhoudingen. Het sprak me enorm aan. Alleen vond ik er geen. En hoorde ik inmiddels ook weer verhalen over huiskerken waar toch weer machtsstrijd was om wie wat bepaalde. Mede door het contact met gelijkgestemden en het lezen van enkele boeken, kwam er ruimte en toestemming in mij en concludeerde ik dat je ook een christen kunt zijn zonder kerk.

Eenmaal op dat punt aangeland, werd het steeds belangrijker wie God dan was. Wat wilde hij met mijn leven? En hoe kwam ik daar achter? Hoe zag ik hem eigenlijk en waar was dat op gebaseerd? Ik verslond boeken. De bijbel, maar daarnaast ook zoveel andere boeken. Eén van de boeken die mijn ontwikkeling in razendsnel tempo deed gaan was het boek 'Een ongewoon gesprek met God' door Neale Donald Walsch. Eenmaal begonnen in dat boek, kon ik niet meer stoppen met lezen. Ik nam het zelfs mee naar mijn werk en las elke minuut die ik over had in het boek. Mijn godsbeeld dat ik tot dan toe had veranderde volledig. Deze ervaring bepaalde mij bij het feit dat je eigen insteek

andere mens dacht te weten hoe je woorden van God moest uitleggen.

Naast dat we in onze nieuwe woonplaats op zoek gingen naar een nieuwe gemeente, werd ik

en gedachten over God verantwoordelijk waren voor hoe je je voelde bij God. En dat kon dus veranderen. En dan veranderde alles. Ik leerde door deze ervaring ontzettend veel over de kracht van de gedachten en de verbeelding. Ik ging experimenteren. Ik liep bijv. op de stoep en dan beeldde ik mij in dat ik steeds meer 'in de Heer' kwam als ik maar netjes binnen de lijntjes van de tegels liep en dat het steeds meer duister werd als ik op de lijnen kwam. Ik voelde het in mijn fantasie ook echt allemaal gebeuren. Ik realiseerde mij dat je altijd bewijzen vindt voor waar je in gelooft. Waarmee alles wat ik geloofde op losse schroeven kwam te staan en ik dit gek genoeg niet eens meer eng of erg vond.

Ik realiseerde mij op een heel diep niveau dat ik niks, maar dan ook niks wist. Dat er waarschijnlijk wel iets was, maar dat ik niet precies wist hoe/wat en dat dit OK was.

Nog weer later mocht ik zelfs twijfelen aan de gedachte of er überhaupt wel iets is. En nu, ruim 15 jaar later, maakt het me allemaal niks meer uit. Er is wat er is, en ik ben er ook. Ik ben die ik ben.

Alles wat ik geloof of denk is niet meer dan mijn geloof of gedachte van dat moment. Ik hecht er dus ook totaal geen waarde meer aan. Buiten mijn gedachten om besta ik, bestaat de wereld en bestaat alles.

Ik heb mij nog nooit zo vrij en gelukkig gevoeld als sinds ik alles losliet wat mij beperkte en bond aan een bepaalde leer en religie.

Mijn religie staat inmiddels ook zo ver van mij af, dat ik mij amper nog kan indenken hoe het ook alweer was om te geloven wat ik geloofde. Het lijkt volledig wezensvreemd te zijn. Ik ben thuis in mezelf. Misschien wel de beste godservaring ooit.

Moreel criterium en het verschil tussen dieren en mensen

Koen Jansen

Introductie

We kunnen uitstekend zonder dierlijk voedsel, schrijft Menno Harsveld in De Vrijdenker van 2015-06. Met *we* bedoelt Menno de mensheid neem ik aan. Verder schrijft hij dat het enige moreel relevante criterium is dat dieren sentiënt zijn. Zeker kunnen we leven zonder dierlijk voedsel. Beter nog, plantaardig voedsel blijkt vele malen gezonder voor de mens. Er zijn vele redenen en daarom goede argumenten om geen vlees te eten: beter voor het milieu, besparing dierenleed, beter voor de gezondheid, efficiënter gebruik van beschikbare middelen. Het laatste argument verwijst naar een schijnbaar noodzakelijke ontwikkeling. De mensheid zou zich met uitsluitend plantaardig voedsel in leven moeten gaan hou-

den, en dat is op dit moment niet realistisch. Als we kijken naar het werelddeel Azië en dan als voorbeeldland Vietnam, dan zien we dat grote groepen mensen op allerlei manieren proberen het hoofd boven water te houden, maar (eenvoudige) landbouw in combinatie met veeteelt (d.w.z. het houden van koeien, kippen, eenden, varkens, paarden, ezels etc.) is voor 70% van de 90 miljoen Vietnamezen van levensbelang (Rapport: GAIN 2014: Vietnam Grain and feed annual). Landbouw van de voornaamste graansoort rijst zonder bemesting met uitwerpselen van de eigen veeteelt is voor de meeste Vietnamezen simpelweg onmogelijk. Kunstmest is vaak te duur. Kortom, deze mensen in Vietnam en met hen vele anderen

Koen Jansen (Nuenen, 1971) is bioloog, ondernemer en lid van De Vrije Gedachte.

over de wereld hebben geen keuze om geen dieren te exploiteren, ze eten de eieren van kippen en eenden, slachten varkens om hun vaak weinig eiwitrijke dieet aan te vullen en fokken geiten, koeien, ezels en paarden als lastdier of voor melkproductie.

Erfelijk materiaal en altruïsme

Misschien is deze situatie in de toekomst geheel anders, we zien immers parallellen met onze eigen geschiedenis in het Westen. Er is een goede reden om aan te nemen dat het over 200 jaar mogelijk is dat de meeste mensen op aarde wel van alleen plantaardige producten leven. Misschien produceren we voedsel op een totaal andere wijze. Voor nu zal het de 60 miljoen Vietnamezen die afhankelijk zijn van hun dieren waarschijnlijk worst wezen of dieren sentiënt zijn. En gelijk hebben ze. Dieren en mensen verschillen in waarde. We kunnen namelijk geen menselijke waarde en dus menselijke morele waarde aan dieren toedichten. Dieren zijn geen mensen, en dieren geven daar ook niet om. Want in tegenstelling tot mensen maken dieren zich geen zorgen over hun lot. Tot het tegendeel bewezen is kunnen we dat aannemen. Proberen dieren te overleven? Maar natuurlijk, zo zit het biologisch systeem op aarde in elkaar. Alle organismen proberen te overleven en ze streven naar het doorgeven van het "eigen" erfelijk materiaal.

Tijdens de Anton Constandse lezing van 2014 heeft Jan van Hooff uitgelegd wat er met een moraal of moreel gedrag bedoeld kan worden. Net als Barbara King en Frans de Waal (een leerling van Van Hooff) betoogt hij dat, hoewel primaten niet over een moraal beschikken zoals mensen, ze wel eigenschappen vertonen die voor het ontstaan van moraliteit nodig waren. Een opvallende eigenschap binnen de primaten (maar dit gedrag komt bij meerdere diersoorten voor), waarbij er een vorm van ethiek naar voren lijkt te komen, is altruïsme. Altruïsme lijkt in eerste instantie gedrag waarbij aap A iets doet voor een andere aap B binnen een groep waaraan aap A zelf niets lijkt te hebben. Binnen de biologie wordt gedrag bij dieren nauwkeurig onderzocht en duidelijk is dat altruïsme een evolutionair verschijnsel is dat de genen van een bepaalde populatie

of groep een betere kans geeft (Nature 425, 785-791; 2003 The nature of human altruism. Fehr & Fischbacher).

Van Hooff heeft in zijn lezing expliciet verteld dat "de tot in zekere mate intelligent geachte" chimpansees vleeseters zijn. Veelal eten ze vruchten, groentes, insecten en bladeren en daar kunnen ze prima van leven, maar ze jagen het liefst in groepsverband op kleinere apensoorten zoals de franjeap (colubus). Heel altruïstisch wordt de buit in stukken gescheurd en strategisch verdeeld na een succesvolle jacht.

Chimpansees eten aap

Parasieten, insecten en de wetenschap

Menselijke parasieten als mijten, vlooien, teken, luizen, rondwormen, ringwormen, guinea wormen, en de combinatie malariaparasiet/malaria-mug vertonen geen altruïstisch gedrag en ze zijn de laatste paar eeuwen ook niet bezig geweest met filosofie of een moraal. Integendeel, ze hebben ontzettend veel overlast veroorzaakt en mensen ziek gemaakt. Malaria alleen al zorgt elk jaar voor 660.000 doden (bron: driveagainstmalaria.nl). Als je als veganist propageert dat je geen dieren mag doden omdat het immoreel is, of anders stelt dat mensen gelijk aan dieren zijn, dan vraag ik me af wat je dan met deze parasitaire dieren aan moet. Wat mij betreft: als malariamuggen en daarmee de malariaparasiet (Plasmodium geslacht, Sporozoa) volledig worden uitgeroeid zijn we als mensheid een stuk beter af en ik zal er geen traan om laten, maar misschien anderen wel?

Elke mens die zich voortbeweegt doodt dieren, hoe klein ze ook zijn. Hoewel de intentie niet zal zijn om kleine insecten te doden, bijvoorbeeld de insecten die bij een zomeravond op de fiets je mond in vliegen, blijft het onvermijdelijk dat het gebeurt. Dat heeft niets met een moraal te maken. En waar ligt de grens? Is een vogel,

dolfijn of gorilla meer waard dan een platgereden tor? Dat mensen medelieden kunnen tonen en andere wezens zielig kunnen vinden geeft blijk van hoog cognitief emotioneel vermogen. Sommige dieren zoals de hogere primaten en bijvoorbeeld olifanten, nijlpaarden en nog enkele soorten lijken dergelijk gedrag te vertonen (zie YouTube: hippopotamus+rescue+deer), maar we weten hun beweegredenen niet. Een seconde later zijn ze, net als Homo Sapiens, vaak meedogenloos. Leven stuurt overleving. Wie weigert goede werkzame geneesmiddelen als dat je kans op overleven vergroot? De wetenschap, onderzoek en experimenten op dieren en mensen hebben ons bestaan een megastap voorwaarts gezet. Bij onderzoek naar AIDS geneesmiddelen of kanker geneesmiddelen is ALTIJD getest op dieren. Weigert u dergelijke geneesmiddelen als u, als veganist, ze nodig heeft?

Moraal

Het moreel criterium houdt op bij de mens, alleen wij mensen kunnen nadenken over ons handelen. Het feit dat dieren altruïstisch gedrag vertonen maakt ze geen moreel handelende wezens. Daar zit het grote verschil tussen dieren en mensen. Onze moraal heeft een filosofische en gevoelsmatige insteek. We voelen en vinden daarom terecht dat het immoreel is om kinderen seksueel te gebruiken. Filosofen hebben duizenden jaren lang nagedacht over wat goed en slecht is. Het meest opvallende verschijnsel daarbinnen is de waarneming dat de moraal continu verschuift en in beweging is. Als we kijken naar de mensenrechten dan zien we ook daar dat wat enkele eeuwen geleden nog geaccepteerd was in West-Europa, nu immoreel en onacceptabel wordt geacht. In andere delen van de wereld blijkt dat er soms heel anders tegen onze Westerse moraal wordt aangekeken. Dus is de moraal een

Malariamug: Anopheles Stephensi

constant wisselend perspectief in zowel historische en culturele context.

De mens is ver gekomen in de evolutie en sinds enkele eeuwen zijn we dermate opgeschoten met de technologische ontwikkelingen dat we bijna totale controle over onze omgeving kunnen afdwingen. Daar rust wel een taak en morele plicht voor de mensheid want zo langzamerhand weten we ook dat als we zo doorgaan met het gebruik van fossiele brandstof en het kappen van oerbossen we dan het onheil over onszelf afroepen. Latere generaties zitten dan met lege zeeën, verdere opwarming van de aarde, overstromingen als gevolg daarvan etc. Maar ik ben ervan overtuigd dat

de mensheid in staat zal zijn ook daar weer een antwoord op te vinden. Van dieren hoeven we niets te verwachten en ze hebben ook geen schuld in deze, zo simpel is het, maar wij mensen kunnen wel zorgen dat we het beter gaan doen.

Ten slotte

Dat het moreel niet te rechtvaardigen is om dieren te exploiteren en te doden is flauwekul. De moderne mens is er ongeveer tweehonderdduizend jaar en al die tijd is de mens een omnivoor geweest en heeft de mens dieren geëxploiteerd voor allerlei doeleinden. Dat we nu in de rijke delen van de wereld kunnen kiezen om veganist

te worden is te danken aan onze ontwikkeling met de exploitatie en het doden van dieren, hetzij als voedsel, hetzij als lastdier, hetzij voor de wetenschap. Het is een ontkenning van ons moderne en huidige bestaan als mens om aan de hele menselijke geschiedenis voorbij te gaan en morele criteria te verbinden aan dieren. Ook veganisten profiteren van de wetenschap en maatschappij die we hebben opgebouwd en het is te makkelijk om vanuit het rijke Nederland met een opgeheven vinger te roepen dat we allemaal veganist moeten worden, omdat het moreel criterium van pijn bij dieren blijkbaar het enige morele criterium is. Wat een onzin.

Antroposofie is een surrogaatreligie

Anton van Hooff (foto pag. 13)

Altijd leuk als een opvatting door feiten wordt bevestigd. We wisten natuurlijk al lang dat de antroposofie van Rudolf Steiner een pseudoreligie is; lezing van luttele bladzijden uit willekeurig welk geschrift van deze goeroe volstaat om dat te beseffen. Het aardige is ook dat zijn aanhangers zich als gelovigen gedragen; ze voelen zich gekrenkt in hun diepste gevoelens als hun heilsleer wordt aangevallen. Mijn lezersbrief in NRC HANDELSBLAD over de on-Vrije School en een blog op nieuws.nl leverden een reeks giftige reacties op.

Zelfs binnen het korte bestek dat een lezersbrief stelt, gaf ik enkele voorbeelden van de volkomen achterhaalde pedagogie van Steiner. Er zijn maar vier typen kinderen. Ze zijn of flegmatisch of choleric of melancholisch of sanguinisch. Dit is de sappenleer van Hippokrates van 2500 jaar geleden. In zijn tijd was de idee dat gezondheid berustte op een evenwicht van de vier humoren, slijm, gele gal, zwarte gal en bloed, een rationele stap voorwaarts: niet langer waren ziektes een straf van de goden. Hippokrates maakte de geneeskunde dus tot een vak, een *technè* zegt het Grieks. Zijn theorie is natuurlijk nonsens, maar zij is tenminste rationele onzin. Maar op deze antieke gezondheidsleer baseerde Steiner zijn opvoedkundige leer.

Een antroposofische leraar, die volgens Steiner een priester moet zijn, dient eerst vast te stellen welk 'sap' hij in de kuip heeft om op deze analyse zijn pedagogisch handelen af te stemmen. In een volkomen serieuze voordracht gaf een lerarenopleider van de Vrij Pedagogische Academie het voorbeeld dat Steiner zelf stelde. Toen de Meester als meester optrad ontwaarde hij aan glazig kijkende leerling. 'Aha, een flegmaticus.' Hij pakte een sleutelbos uit zijn zak en gooide die kletterend op de bank van de afwezige scho-

lier. Zo was die er weer bij. Ik kon het niet laten te vragen of ze op de Vrije PA sleutelbos gooien oefenden...

Deze toch wel heel concrete voorbeelden werden in de giftige reacties afgedaan als 'losse flodders'. Wat ik schreef, waren nonsens, zijn gemeenplaatsen, onzin. De reageerders voeren echter geen enkel concreet voorbeeld aan dat Steiners leer hout snijdt. Ze beweren alleen maar zoveel aan de antroposofie te hebben, typisch de taal van gelovigen die discussie uit de weg gaan.

Hoe moesten we vroeger ook al weer een meetkundesom afsluiten? Met een triomfantelijk QED, *quod erat demonstrandum* (wat te bewijzen was).

Vermakelijk surfen:

- <http://www.antroposofia.be/steiner-school/wordpress/author/antroposofie/>
- <http://www.skepsis.nl/koehoorns.html>
- <http://www.kwakzalverij.nl/743/Iscador>

Steiners Rassenleer

De stilte voorbij

Tineke Kooiman

‘Oma, nog een verhaaltje.’ Verwachtingsvol kijkt ze me aan. ‘Ivy,’ zeg ik, ‘slapen gaan.’

‘Nog één verhaaltje, oma.’ Haar smeekblik trekt me over de streep. Wederom krijgen we samen de slappe lach en griezelen we over mijn zelfverzonnen verhaaltje.

Mijn verhaaltjes klinken als sprookjes. Sprookjes horen bij kinderen. Maar horen sprookjes ook bij volwassenen? Daar kunnen we over redetwisten. Zo bestaat er een sprookje waarin God voorkomt. Hij is de almachtige. Hij heeft zelfs de wereld geschapen in zeven dagen. Een wonder op zich. Miljarden mensen leven op aarde. En al die miljarden bidden tot God en slaan een kruisje. Een zware taak voor God, want wie moet je nu laten winnen of verliezen? Als je je boerenverstand gebruikt, dan kun je toch op je klompen aanvoelen dat zo’n sprookje kant noch wal raakt. Maar waarom geloven dan nog zoveel mensen in dit sprookje?

Tsja! Geloven deed vroeger bijna iedereen. De ene mens wat meer, de ander wat minder. Ofschoon ik als kind trouw de doopsgezinde zondagsschool bezocht en later de catechisaties, leidde dat niet naar het licht.

Ik groeide op in een lieflijk dorpje. Zo een met een Dorpsstraat en een klein schooltje. Een schooltje waar allerlei gezindten het binnen en buiten met elkaar moesten zien te roeien. En dat ging wonderwel goed. Met mijn gereformeerde vriendin ging ik, voor de gezelligheid, vaak mee naar de kerk. En in de Hervormde Kerk was ik niet te beroerd om een kerstverhaal voor te lezen. Later ging ik weer mee naar de Katholieke Kerk om bij de communie te zijn, bij een vriendin haar kinderen. Zo heb ik nog wel een lijst van soortgelijke voorbeelden.

Een jeugd zonder sores en kwaadsprekerij dus. Bovendien leerde ik stil te zijn. Met stil zijn bedoel ik dat mij – van huisuit – geleerd werd om ie-

Tine Dorothy Kooiman droeg deze tekst voor tijdens de lustrumviering van het Atheïstisch Verbond op 13 juni 2015. Zij is lid van zowel AV als DVG.

ders geloof te respecteren. Op zondag hing je niet de was buiten. En liep je niet met blote armen naast je gereformeerde vriendin. Stil zijn betekent dus: je mond houden en je aanpassen aan de gelovigen. In feite was ik een beetje een kameleon.

Altijd maar stil zijn, altijd maar schikken naar een ander zijn geloof, begint op den duur te vervelen. Hoezo zal ik stil zijn? Ik wil niet stil zijn, ik wil ook wel eens schreeuwen. Dat doen die Jehovagetuigen, met hun voet tussen de deur, toch ook? Zieltjes winnen, hè? Ja! Ja! Oeps, ik schrik van mezelf, ik die schreeuwt? En toch voelt het goed.

‘Ik ben atheïst.’ ‘Atheïst? Wat is dat precies?’ vraagt een kennis. ‘Ik geloof niet.’ ‘Je gelooft toch wel ergens in?’ ‘Ja! Ik geloof in mezelf.’ Er komt een frons in haar gezicht. Hoopvol kijkt ze me aan. ‘Je gelooft toch wel ergens in?’ begint ze weer opnieuw. Bij een duidelijk ‘nee’ van mijn kant, zie ik dat mijn woorden haar niet bevallen. Ze is ook het type dat het zinnetje ‘toeval bestaat niet’ te veel

bezig. Als ik daar tegenin ga dan zijn de rapen helemaal gaar. Door zo iets onbenulligs heb je zo een mini-oorlogje aan de gang.

De stilte ben ik voorbij, weet ik. Er is al genoeg gezwegen door de atheïst. Wordt het niet tijd dat de gelovigen rekening gaan houden met de ongelovigen? Natuurlijk! Het is echter nog een ‘ver van mijn bed show’. Ongelovig zijn is een ‘risky business’. Voordat je het weet word je onthoofd. Of beland je in het vagevuur. Toch is niet iedere gelovige een sadist, net zo min dat een atheïst altijd een goedzak is.

Ik heb trouwens nog wel een vraag aan gelovigen. Namelijk deze: Waarom ze toch altijd zó makkelijk op hun teentjes getrapt zijn? Mijn woorden moeten in hun straatje passen. Zo niet, dan beledig ik hun God. Ik voel me echter nooit beledigd als ze over hun God praten.

In het sprookje God geloof ik niet. We leven tenslotte in het jaar 2015. Goden komen van ver en is het niet tijd om ze slechts te herinneren in plaats van te eren? Zijn we al die jaren niet wijzer geworden? Ja toch! En stil wil ik ook niet meer zijn en daarom ben ik hier, als nieuw lid.

CITATEN

Ik ben nog eerder antitheïst dan atheïst; ik houd niet alleen staande dat alle religies versies zijn van dezelfde onwaarheid, maar ook dat de invloed van kerken en het effect van godsdienstig geloof beslist schadelijk zijn.

Christopher Hitchens

Ik besloot uiteindelijk dat ik een wezen met emotie en met rede ben. Emotioneel ben ik atheïst. Ik heb geen bewijs om aan te tonen dat God niet bestaat, maar ik heb zo’n sterk vermoeden dat hij niet bestaat, dat ik mijn tijd er niet aan wil verdoen.

Isaac Asimov

Themanummer DE DOOD

Redactie

Zoals ook in het vorige nummer gemeld, heeft de redactie besloten binnenkort een heel nummer van De Vrijdenker – of althans een zo groot mogelijk deel van een nummer – te wijden aan het onderwerp **DE DOOD**. Een thema met veel aspecten die vanuit vrijdenkersoogpunt een beschouwing waard zijn.

Wij doen een beroep op u om de komende tijd – tussen het zomers buitenvertier door en daarna – uw vrije gedachten over dit onderwerp op papier te zetten.

Het beoogde nummer is dat van **begin november**, een maand die enigszins in het teken staat van Halloween en Allerzielen – ook al hebben die feesten voor rechtgeaarde vrijdenkers geen wezenlijke betekenis. Graag ontvangen wij uw tekst op ons adres redactie@devrijgedachte.nl **vóór 10 oktober** – dat is dus de *deadline*, een in dit verband toepasselijk woord.

Mexicaans Allerzielenaltaar

Taai (bij)geloof

Rik Assen

Het doel dat ik nastreef is het verminderen van de invloed van het religieuze gedachtegoed op 't dagelijks denken en doen van mensen, zowel in het openbare leven als in de private sfeer. Dat betekent: geen discriminatie op basis van verschil in seksuele geaardheid, verschil in huidskleur, geslacht of geloof. Evenals het verzwakken van belemmeringen met betrekking tot de ontplooiing van de individuele persoonlijkheden en kwaliteiten.

Ik wil geen discussie over het wel of niet bestaan van bovennatuurlijke krachten, want weerlegging van de aanname dat er een bovennatuurlijke macht bestaat, is (tot nu toe) niet mogelijk, evenmin als het hard maken van die veronderstelling. Ook wil ik geen kritiek uitoefenen op het gedrag van individuele of groepen gelovigen.

De weg die ik wil volgen is een andere. Door de aandacht te vestigen op de achterliggende oorzaken van het ontstaan van religies en op de functie die deze vervullen of vervuld hebben bij het streven naar en behoud van gunstige levensomstandigheden voor mensen opdat deze welzijn kunnen ervaren. Dat laatste betekent dat religies niets bovennatuurlijks hebben en vatbaar worden voor kritiek op de manier waarop ze functioneren.

Deze benadering noem ik het 'ontmythologiseren' van religies.

Volgens de Amerikaanse psycholoog Maslow (1908-1970) hebben mensen, ongeacht hun geslacht, leeftijd of woongebied, behoeften. Deze behoeften zijn van niet-materiële aard. Slechts als aan deze behoeften voldaan is, kan

men welzijn ervaren.

Iedereen probeert, zo nodig met behulp van stoffelijke hulpmiddelen, de ene na de andere behoefte (de meest basale eerst en daarna de volgende) te vervullen om de ervaring van welzijn te vergroten. Pas als ook de laatste van die behoeften vervuld is, ervaart iemand optimaal welbevinden.

De meest basale behoefte is die aan 'gezondheid'. Men moet zuurstof kunnen inademen, dagelijks eten en drinken en regelmatig fysieke contacten met soortgenoten hebben. Als men 'gezondheid' ervaart, wil men graag dat dat ook in de toekomst het geval zal zijn. Men wil zich beschermd weten tegen ziekteverwekkers en agressie vanuit de natuurlijke omgeving.

In vroeger tijden, ver voor de jaartelling begon, leefde men onder zodanige omstandigheden dat bovengenoemde voorwaarden voor de vervulling van de behoefte aan 'gezondheid' niet gegarandeerd aanwezig waren. Afgezien van de dagelijkse moeite die men zich moest getroosten om aan voedsel en water te komen, waren er ook bedreigingen vanuit de leefomgeving. Denk aan overvallen door rivaliserende stammen, aan gevaar vanuit de dierenwereld en aan natuurgeweld. Met name tegen die laatst genoemde was nauwelijks bescherming mogelijk. Men voelde zich zeer kwetsbaar bij onweer, aardbevingen, vulkaanuitbarstingen, overstromingen, etc.

Rik Assen (1941) is kritisch denker over mens en maatschappij. Hij zoekt liever de onderliggende oorzaken van problemen dan de symptomen te bestrijden.

Kennis van de oorzaken van dit natuurgeweld was niet beschikbaar en de enige verklaring die oermensen konden bedenken was dat er ver boven hun zichtbare en tastbare wereld een wezen moest bestaan dat deze beangstigende verschijnselen beheerste en over de macht beschikte ze wel of niet te laten gebeuren. Het ligt vervolgens voor de hand om te trachten deze onzichtbare ‘regisseur’ gunstig te stemmen en op deze wijze het noodlot af te wenden en enige zekerheid met betrekking tot het behoud van ‘gezondheid’ te verkrijgen.

In eerste aanleg bedenkt men activiteiten, waarvan men veronderstelt dat de uitvoering ervan een positieve invloed zal hebben op de houding van de bovenwereldse macht. Men probeert met andere woorden *goodwill* te kweken door te bidden, offers te brengen, te zingen en te dansen en andere erbewijzen te brengen. Wanneer men dat regelmatig doet, ontstaan rituelen.

Zo probeert men om die bovennatuurlijke macht(en) gunstig te stemmen om enkelingen of de groep als geheel in bescherming te nemen en te ontzien bij het aanrichten van bedreigend natuurgeweld.

Om het effect van eerder genoemde activiteiten te versterken bedenkt men ook aanwijzingen en normen voor het dagelijkse doen en laten. Individuen worden doordrongen van de noodzaak, deze aanwijzingen op te volgen. Deze indoctrinatie moet voorkomen dat hun gedrag aanleiding zou kunnen zijn voor de bovenaardse krachten om in woede te ontsteken en met rampspoed en onheil de gewone stervelingen te treffen.

Charlton Heston in en met “The Ten Commandments”

Later werden deze gedragsregels uitgebreid met aanwijzingen voor de omgang met medemensen. Daarbij kan men denken aan de “tien geboden” die volgens de bijbelse verhalen door de god van de joden aan Mozes overhandigd zijn. Stamleden die deze geboden niet respecteerden, konden uiteraard rekenen op corrigerende behandelingen door de andere leden van de groep en bij zware overtredingen op de straf van de alziende bovennatuurlijke macht. Op deze manier dacht men meer onderling respect af te dwingen, de agressie te verminderen en de veiligheid te verhogen.

Door deze ontwikkelingen – naast de gedragsregels ten aanzien van de verhouding met de hogere macht(en) en de toevoeging van regels voor het individuele gedrag ten aanzien van de medeleden van de stam – evolueerden religies tot sociale instituties.

Sociale instituties zijn maatschappelijke stelsels die tot doel hebben de kwaliteit van één van vele aspecten van de levensomstandigheden te bevorderen. De overeenkomst tussen de diverse werkende instituties is hun structuur. Deze bestaat uit een aantal kenmerkende elementen. Er is altijd sprake van aanwijzingen voor het gedrag van de individuele burgers, van criteria waaraan dat gedrag getoetst kan worden, controle op de naleving van het individuele gedrag en van sancties op het onvoldoende nakomen van de gedragsregels. De effectiviteit van de werking is in alle openbaarheid te bepalen.

Wanneer de controle heel streng is – de pakkans is bijna honderd procent – en de straffen zwaar zijn, kan de institutie een imperialistische werking krijgen. Dat heeft tot gevolg dat de gestelde gedragsregels ook gehanteerd worden op terreinen van maatschappelijke activiteiten waar dit juist niet passend is. Daardoor veroorzaakt het functioneren van zo’n institutie afbreuk aan andere kwaliteiten van de levensomstandigheden en is het kwaliteitsrendement niet optimaal. De verantwoordelijke instantie – de landelijke overheid – dient dan in te grijpen en verbeteringen te bevorderen.

Ik geef een voorbeeld als illustratie van de alledaagse betekenis die sociale instituties voor de dagelijkse gang van zaken hebben.

Het betreft de bevordering van de veiligheid in het verkeer. Mensen die van de ene plaats naar de andere gaan en gebruik maken van de openbare weg, streven er in het algemeen naar dat de reis zo kort mogelijk duurt. Wanneer verkeersdeelnemers zoals wandelaars, fietsers of autorijders, hun gang zouden gaan, wordt een reis een gevaarlijke onderneming. Dat is strijdig met het algemeen belang want alle verkeersdeelnemers zijn gebaat bij veiligheid. Daarom kennen we het verkeersstelsel dat bedoeld is om het gedrag van de verkeersdeelnemers zodanig te beïnvloeden dat de veiligheid niet in het gedrang komt.

Om de veiligheid op straat te bevorderen, heeft de overheid verkeersregels ontwikkeld en op de wegen aanwijzingen en voorzieningen aangebracht in de vorm van borden, lijnen, etc. Van weggebruikers wordt verlangd dat zij zich volgens de verkeersregels gedragen. Ook als dat ten koste van de snelheid gaat. De politie controleert de verkeersdeelnemers op de naleving van de regels en aanwijzingen. Zij die op een overtreding betrapt worden, krijgen een straf opgelegd.

Door de werking van het verkeersstelsel wordt het individuele gedrag beïnvloed. De burger accepteert dat de reisduur langer is. Daar staat tegenover dat men zich op een relatief veilige manier kan verplaatsen. En dat komt ten goede aan de kwaliteit van de levensomstandigheden.

Zoals het verkeersstelsel als een sociale institutie functioneert, functioneren ook de diverse religies. Het doel is het beschermen van de gezondheid, de meest basale behoefte van mensen, op langere termijn. Zekerheid met betrekking tot de beschikbaarheid van water, voedsel en vrijwaring van bedreigingen uit de sociale of natuurlijke omgeving.

Er zijn geschreven en ongeschreven regels met betrekking tot de houding tegenover de veronderstelde hogere macht en met betrekking tot de omgang met de medemens.

Het gedrag van de gelovigen wordt gecontroleerd door de bovenaardse macht met behulp van het alziende oog, in sommige maatschappijen door de religieuze politie en/of door de medeleden van de gelovige gemeenschap.

Als iemand zich niet volgens de voorschriften gedraagt, volgen er sancties. Een boetepreek kan volstaan bij lichtere overtredingen. Maar bij zwaardere overtredingen volgt tijdens het leven op aarde sociale uitsluiting door de geloofsgemeenschap of hel en verdoemenis na de dood.

Uit het bovenstaande blijkt dat er geen bijzondere verschillen bestaan tussen religies en sociale instituties. En daarmee is een religie een gewoon instrument dat, net als vele andere maatschappelijke stelsels, gebruikt wordt om de kwaliteit van de levensomstandigheden te verbeteren en in stand te houden. Men kan de effectiviteit en het kwaliteitsrendement ervan beoordelen, zo nodig de werking verbeteren of het stelsel vervangen door een nieuw instrument dat beter functioneert.

De doeltreffendheid van de verschillende rituele handelingen om de bedreigingen vanuit de natuurlijke omgeving af te wenden, is niet te bepalen. We weten niet of er als gevolg van religieuze activiteiten meer of minder vulkaanuitbarstingen, aardbevingen, etc. zijn voorgevallen, dan er geweest zouden zijn zonder gebeden, offers, bezwerende dansen, enz. De veronderstelling dat het niet veel uitmaakt, lijkt gerechtvaardigd.

De doeltreffendheid van religies met betrekking tot het beïnvloeden van menselijk gedrag, hangt sterk af van de pakkans op de overtredingen. De meeste mensen hebben niet de indruk dat het alziend oog van de bovenaardse macht optimaal functioneert. Ze houden meer rekening met de aandacht van de medeleden van de eigen geloofsgemeenschap. Achten zij zich niet opgemerkt, dan worden de religieuze voorschriften vaak ondergeschikt gemaakt aan het gedrag dat beter past bij het realiseren van hun persoonlijke belangen.

Religieuze dogma's leiden niet zelden tot het vooroordeel dat de mens met een slecht karakter geboren wordt en tot discriminatie van anders gelovigen, van homofielen en lesbiennes. Ook de achterstelling van

vrouwen en meisjes ten opzichte van de rol van mannen in de samenleving komt veelvuldig voor. De overtuiging dat het dagelijks leven bestierd wordt door hogere machten, nodigt niet uit tot kritisch volgen van maatschappelijke ontwikkelingen, tot politieke betrokkenheid en tot het bedenken van iets dat de kwaliteit van het bestaan kan verhogen. De opvatting dat de schepper de wereld gemaakt heeft, zet gelovigen niet aan tot een zoektocht naar wetenschappelijke kennis, inzicht en naar individuele ontplooiing. Moderne inzichten in de flora en fauna op aarde, waarvan het waarheidsgehalte hoog is, worden niet geaccepteerd.

In die geloofsgemeenschappen waar de pakkans op overtredingen hoog is en waar de sancties zwaar zijn krijgt het functioneren van de religie een imperialistisch karakter. Het gedrag op geheel andere terreinen dan de godsdienst – onderwijs, ontspanning, arbeid, duurzaamheid, enz. – wordt getoetst aan de religieuze normen. Dat heeft tot gevolg dat individuen op die terreinen niet optimaal hun eigen belangen kunnen behartigen, zich niet kunnen ontplooiën en dus minder welzijn ervaren dan anders het geval zou zijn geweest.

Al met al leidt dat tot de conclusie dat ook het kwaliteitsrendement van religies verre van optimaal is.

In sommige van de tegenwoordige samenlevingen promoveert de staat zichzelf tot de hoogste macht binnen de religieuze organisatie. Het is de vraag of die overheden dat doen om de macht in het land of om verbeteringen in het functioneren te realiseren. Maar zijn er verbeteringen mogelijk?

De werking van de sociale institutie die we 'religie' noemen, staat of valt met de aanname van het bestaan van een bovennatuurlijke macht. Deze is de controlerende en oordelende instantie in de structuur van de sociale institutie. Deze bovennatuurlijke macht geeft blijk niet naar verwachting te functioneren. De wereldse macht is niet bij machte de werkzaamheid van dit structurelement te verbeteren en

CITAAT

Als je bedenkt dat God alles had kunnen gebieden wat hij wilde - alles! - dan moeten de Tien Geboden wel geklassificeerd worden als een van de grootste gemiste morele kansen van alle tijden. Hoe anders zou de geschiedenis zijn verlopen als hij duidelijk en niet voor misverstand vatbaar, oorlog, tyrannie, bezetten van landen van anderen, slavernij, uitbuiting van arbeiders, wreedheid tegen kinderen, slaan van echtgenotes, steniging en het behandelen van vrouwen - of wie dan ook - als vee of minderwaardige wezens, had verboden.

Katha Pollitt

duus is er geen zicht op verhoging van de effectiviteit. In sommige landen stelt de overheid een religieuze politiemacht in en vaardigt strenge straffen uit op overtreding van de religieuze wetten. Maar dat heeft tot gevolg

dat het imperialistische karakter sterker wordt en het kwaliteitsrendement verder daalt.

In democratisch bestuurd samenlevingen en waar kerk en staat gescheiden zijn, rekent de seculiere overheid het tot haar taak en verantwoordelijkheid te zorgen voor de bescherming van de bevolking, voor materiële en ziekenzorg en voor passende maatschappelijke omgangsvormen.

Voor de veiligheid van de bevolking en voor de nodige materiële opvang van hulpbehoevende gezinnen en individuen zijn ambtelijke, professionele organisaties in het leven geroepen en de manier waarop mensen met elkaar omgaan in het sociaal-maatschappelijk verkeer wordt aangestuurd door sociale instituties. In deze nieuwe sociale instituties spelen bovennatuurlijke machten geen rol meer. De aanwijzingen voor gepast gedrag doen overigens nog

sterk denken aan de religieuze gedragsregels zoals die in de 'tien geboden' vervat zijn.

In het verleden hebben de geloofsgemeenschappen veel goeds gedaan voor de hulpbehoevende medemensen. De kerken hebben tegenwoordig eigenlijk geen taak meer. Nu rest alleen nog het afschaffen van de religies.

Maar niettegenstaande de scheiding van 'kerk' en 'staat', spelen religieuze opvattingen en gedragsnormen nog steeds een grote rol in het dagelijks leven. Voor vele burgers blijft het geloof in bovennatuurlijke macht(en) – ondanks het gegroeide inzicht in het ontstaan en voorkomen van natuurgeweld – recht overeind. Religieuze overtuigingen verworden kennelijk niet zomaar tot achterhaalde opvattingen en de godsdienstige rituelen zijn nog steeds geen leuke, historische tradities geworden waar toeristen op afkomen.

Memoblaadjes (2)

René van Elst

Gedacht bestaan (1)

De Grieken van meer dan 2000 jaar geleden vereerden een aantal goden, van wie Zeus de oppergod was. Volgens hun mythologie zetelde hij op de berg Olympos en verwekte hij af en toe kinderen bij menselijke vrouwen.

De Joden van meer dan 2000 jaar geleden vereerden één God, het opgevoerde Jahweh, dat volgens hun mythologie met een zekere Mozes sprak op de berg Sinaï; volgens de christenen verwekte hij (de godheid, niet Mozes) later een kind bij een menselijke maagd.

Als ik nu stel dat Zeus niet bestaat, doet niemand daar moeilijk over; niemand springt dan meteen op met de terechtwijzing dat ik dat niet kan bewijzen en niemand beschuldigt mij van 'militant atheïsme'. Maar als ik zeg dat de God van de berg Sinaï niet bestaat, krijg ik te horen dat ik zo'n apodictische (stellige) uitspraak daar-

over niet zonder bewijs mag doen.

Het bestaan van hun God wordt door de godgelovigen boven alle twijfel verheven geacht, een evident feit, zoiets ongeveer als het bestaan van de Zon. Uitspraken over God, niet alleen over zijn bestaan, maar ook over zijn kwaliteiten, competenties, emoties en intenties, worden door gelovigen apodictisch gedaan, zonder het minste bewijs. Er wordt dus met twee maten gemeten.

Carl Sagan heeft eens opgemerkt dat buitengewone beweringen buitengewone bewijzen vereisen, een uitspraak waarvan toch ook een godgelovige de redelijkheid moet kunnen inzien. Als ik nu beweer dat God niet bestaat, is dat dan een bewering die bewezen moet worden? Is het zelfs een buitengewone bewering die buitengewoon bewijs vereist? Hierop kunnen we toepassen wat Christopher Hitchens heeft gezegd, namelijk dat als het bestaan van God niet bewezen hoeft te worden (zoals in gelovige kring wel gezegd wordt), zijn niet-bestaan evenmin bewijs behoeft. Een ander antwoord – met dezelfde uitkomst – is, dat het niet-bestaan van God logischerwijze niet bewezen kan worden en dat men dus niet om zo'n bewijs moet zeuren.*) Voorts is er geen sprake van een buitengewone bewering als ik zeg dat

een wezen niet bestaat, dat niets van zich laat horen of zien en waarvan het beweerde bestaan op geen enkele manier te verifiëren is. Zo kunnen we er ook rustig van uitgaan dat het Vliegende Spaghettimonster (helaas?) niet bestaat. Daar hebben we ook geen wetenschappelijk valide bewijs van, maar het is een heel gewone, gezonde kijk op de dingen in een wereld waarin van alles wordt verteld dat noopt tot kritische beschouwing.

Niet alleen is het bestaan van God verifieerbaar noch falsifieerbaar, het is ook uitermate onwaarschijnlijk. God wordt geacht informatie te kunnen verwerken, intelligent te zijn, intenties te hebben en de materiële wereld te kunnen beïnvloeden. Deze vermogens komen wij bij materiële wezens tegen, maar dat ze ook in een onstoffelijk wezen zouden kunnen bestaan is niet meer dan een sprookje dat samenhangt met oeroude ideeën over (al dan niet boze) geesten. Waaruit bestaat een onstoffelijk wezen trouwens? Nergens uit... dat zegt toch genoeg!

*) Overigens zeuren wij zelf graag om een bewijs van zijn bestaan, wetend dat het de godgelovigen nooit zal lukken om dat te leveren.

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker, donateur van Skepsis.

Gedacht bestaan (2)

Ik kan er dus niet omheen: ik ben een materialist! Daarmee bedoel ik dat de wereld in mijn optiek een puur stoffelijke aangelegenheid is, een complex geheel van materie en energie, die verschijningsvormen zijn van het electromagnetisch veld dat

samenvalt met onze kosmos. Nu schrijft Markus Gabriel in zijn filosofische bestseller *Warum es die Welt nicht gibt* dat het materialisme achterhaald is (dat klinkt in mijn oren ongeveer

zoals wanneer creationisten beweren dat de evolutietheorie achterhaald is). Want zie, zegt Gabriel, er bestaan

ook niet-materiële dingen, zoals gedachte dingen. De materiële wereld staat voor Gabriel gelijk aan het onderzoeksterrein van de natuurwetenschappen; hij benadrukt echter dat er méér is. Uiteraard doet hij dat in het kader van de bewijsvoering voor zijn provocerende stelling dat *'die Welt'* niet bestaat. U snapt wel dat dat bewijs uiteindelijk rond komt dank zij de termen waarin Gabriel *'Die Welt'* omschrijft; het is allemaal een woordspel. En aan het slot kun je zeggen *'Na und?'* en ben je € 17,99 lichter. Intussen zijn dan wel diverse belangrijke thema's uit de filosofie de revue gepasseerd en daar was het misschien eigenlijk om te doen. Maar ik wil het nu alleen even over die gedachte dingen hebben. Ik meen dat die niet op dezelfde manier bestaan als gewone dingen. Stel dat iemand voor zijn geestesoog een viooltje ziet, een gedacht viooltje dus. Is het bestaan daarvan vergelijkbaar met dat van een

materieel viooltje? Ik zie het gedachte viooltje als informatie die wordt genereerd en verwerkt door het stofelijk brein. Die informatie heeft de vorm van interactiepatronen tussen neuronen. Daarvoor wordt in eerste instantie geput uit het geheugen; in tweede instantie kan daarop gevarieerd worden; vervolgens kan een hoger regelcircuit bepalen wat er met de gedachte moet gebeuren. Bestaat het gedachte viooltje terwijl het niet eens een onstoffelijk viooltje is? Zeker is dat het denkproces bestaat, en wel uit opeenvolgende toestanden van de materie in het brein. Het viooltje is de betekenis die de informatie heeft voor de persoon die met het brein samenvalt. Informatie bestaat als patronen van materie en/of energie die, al naar gelang de ontvanger (en eventueel ook een zender), een betekenis kunnen hebben. De betekenis is relatief, niet absoluut. Dus het gedachte viooltje bestaat ook niet absoluut.

(Jonge) vrijdenkers en dierenwelzijn

Jan ten Cate

De Vrije Gedachte organiseerde van 7 t/m 10 augustus in samenwerking met het Humanistisch Verbond en de International Humanist and Ethical Youth Organization het European Young Humanists Summer Weekend. Een weekend voor en door jonge humanisten en vrijdenkers. Opvallend was dat ruim veertig procent van de deelnemers bij hun inschrijving aangaf een vegetarisch of veganistisch dieet te hebben. Een enorm percentage. Het lijkt dat het voor jonge humanisten en vrijdenkers dus vrij normaal is om minder dierenleed te veroorzaken.

Dit is in scherp contrast met de verbitterde strijd onder vrijdenkers die onder andere in dit tijdschrift is gevoerd over dierenwelzijn. Een strijd die vaker over de toon van het debat leek te gaan dan over de inhoud. Er werd veel op de man gespeeld in plaats van het debat met inhoudelijke argumenten met elkaar aan te gaan. Jammer.

Het is logisch dat dit thema moeilijk ligt binnen onze vereniging. Het is makkelijk om voor homorechten, vrouwenrechten, vrijheid van religie en andere mensenrechten op te komen. Het kost niets, het vraagt geen offers. Maar deze nieuwe emancipatiegolf blijkt lastiger. We worden gewezen op onze eigen onrechtvaardigheid en het leed dat wij toebrengen met ons gedrag. Het vingertje wijst onze kant op terwijl vrijdenkers gewend zijn anderen de maat te nemen. En dan vraagt het ook nog eens directe offers op het gebied van smaak en gemak. Je hard maken voor een groep

slachtoffers waarvoor je zelf moet veranderen blijkt tot heftige emoties te leiden. Maar dat is geen reden om de strijd niet te voeren.

Sterker nog, de strijd moet gevoerd worden. Iedereen is tegen dierenleed. Dat er in de grootschalige vlees- en zuivelindustrie sprake is van leed ontkent ook niemand. Dan is het toch logisch dat wij ons inzetten om dit leed terug te dringen? Maar toch kiest slechts een paar procent van de vrijdenkers ervoor om zelf niet bij te dragen aan dierenleed. In de aanstormende generatie vrijdenkers en humanisten ligt dit anders. Als wij relevant willen blijven als humanistische organisatie dan moeten wij deze emancipatiegolf daarom niet overslaan. Dierenwelzijn en dierenrechten zijn actuele en relevante thema's in de samenleving, maar zeker onder grote groepen humanisten en vrijdenkers. Vrijdenkers moeten zich hiervoor inzetten, of zich in elk geval afvragen aan welke kant van de geschiedenis zij staan op dit onderwerp. Wat dat betreft is er geen verschil met andere emancipatievraagstukken waar vrijdenkers zich voor hebben ingezet.

Dierenwelzijn heeft gelukkig al een prominente plaats

Jan ten Cate is vrijdenker, lid van De Vrije Gedachte, het Humanistisch Verbond en het Nieuw Republikeins Genootschap. Daarnaast is hij medeorganisator van de Verlichtingsborrel in Den Haag en Rotterdam.

in de stand- en streefpunten van onze vereniging. Desondanks krijgt het in de uitingen en activiteiten van De Vrije Gedachte minder aandacht. Dat kan anders. Ik roep het bestuur en de leden van De Vrije Gedachte dan ook op om het vijfde standpunt uit het manifest (Dieren in de morele cirkel en pleiten voor een zo spoedige mogelijke afschaffing van de bio-industrie) en het achtste streefpunt (Respect voor andere levende wezens en het milieu) net zo serieus te nemen als de rest van de stand- en streefpunten. Spreek je daarom uit en zet concrete stappen, het liefst vandaag

nog. Elke maaltijd die je nuttig is een keuzemoment. Een keuze om dierenwelzijn te bevorderen of om dierenleed te vergroten.

Ik sluit af met een concreet voorstel: Serveer met ons eigen manifest in gedachten vanaf nu op bijeenkomsten van De Vrije Gedachte uitsluitend plantaardige koekjes en melk bij de koffie en uitsluitend plantaardige hapjes bij de borrel. Het is een kleine moeite, een groot gebaar en de dieren zijn ons dankbaar.

Hete ontmoeting met Mormonen

Anton van Hooff

Hoe warm het was en hoe ver, zoals een verhaal in de *Camera Obscura* heet. We waren naar Daugavpils in het uiterste zuidoosten van Letland gegaan om er een bezoek te brengen aan het nieuwe museum voor Mark Rothko (1903-1970), die er opgroeide voor hij naar de VS emigreerde. We zagen het museum, fraai ingericht in het arsenaal van een oude tsaristische citadel. Werken van andere tentoongestelde schilders deden ons eerlijk gezegd meer dan Rothko's wel erg cerebrale panelen. In de stad zelf kwamen we tot niets - het was 35 graden...

In het stadspark ploften we neer op de eerste bank onder de bomen. Aldra kwamen twee jongemannen in lange pantalon, wit overhemd en stropdas aangelopen. 'Mormonen,' zei ik half-luid tegen mijn kinderen. De jongeren draaiden zich om, blij een potentieel object ter bekering te hebben gevonden. De een maakte zich bekend als iemand die uit de Russisch-Orthodoxe Kerk was getreden wegens al die 'pictures'. Maar waarom was hij dan geen Lutheraan of Calvinist geworden? Het christendom was op zichzelf al onzinnig genoeg. Waarom daarbovenop nog de nonsens stapelen van een Joseph Smith (1805-1844)?

Onsportieve engel

Naar Smith' zegen bracht de engel Moroni hem naar de plaats waar gouden platen in het Egyptisch lagen. Smith vertaalde ze in het Engels, waarna de engel heel onsportief de originelen weer meenam, zodat de gelovigen het nu met de Engelse versie moeten doen. Kan het ongelooftwaar-

diger? Ach, zoals de christelijke apologeet Tertullianus al in de twee eeuw over de menswording van gods zoon schreef: 'Het is juist geloofwaardig omdat het absurd is.'

Kende ik dan het *Boek van Mormon*?

Ja, ik bezat het en had er een flink stuk in gelezen totdat ik het als een al te 'boring' persiflage van de bijbel had opgeborgen bij de andere heilige boeken. Die kennis hadden de jongeren niet verwacht (waarom zien we trouwens nooit vrouwelijke of gekleurde Mormoonse predikers?) Ik ging in de aanval: voelden ze niet hoe raar het was om de rest van de wereld wijs te maken dat nou net in Amerika de verloren stam Israëls was terechtgekomen? Speelde de Amerikanen niet het minderwaardigheidsgevoel van een Nieuwe Wereld parten? Smith gaf hun een vurig gewenst mythisch verleden.

God in zijn lab

Daarna passeerden alle religieuze a priori's de revue, Jezus' wonderen, zijn opstanding en zo. En de mens was door zijn 'spirit' en vermogen tot liefde toch veel meer dan een dier, niet? Zo, en waar zat die spirit dan? Het wordt steeds duidelijker dat ook mensapen onzelfzuchtig kunnen zijn. En dan was er natuurlijk de hemel. Geloofde ik echt dat er na de dood

Een bezienswaardigheid in Daugavpils is de Kerkenheuvel; daar staan dicht bij elkaar een Russisch-Orthodoxe, een Oudgelovige, een katholieke en een Lutheraanse kerk, gebouwd in een tijd dat de stad trots was op zijn multiculturele aard.

niets was? Ja hoor, en ze konden van mij aannemen dat het een heel geruststellende overtuiging was. Was het trouwens niet een kleuterachtige opvoedingsmethode om te werken met de hellestraf en het snoepje van de hemel om volwassenen in het gareel te houden?

Wist ik dan niet dat alle wetten op de bijbel gebaseerd waren? Ach welnee, de mensheid had echt niet de tien geboden nodig om te beseffen dat moord niet zo'n goed idee is.

Natuurlijk wilden de brave borsten niet aan de evolutie. De natuur was zo prachtig, daar moest god wel de hand in gehad hebben. Zo, wat dachten de heren dan van de schitterend

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

ogende kankercellen? En zagen ze niet dat de evolutie nog steeds aan het werk is? Ieder jaar hebben zich slimme griepvarianten ontwikkeld die bestaande vaccins tarten. Zat god dan nog steeds in zijn het lab te knoeien?

Smith was een charlatan

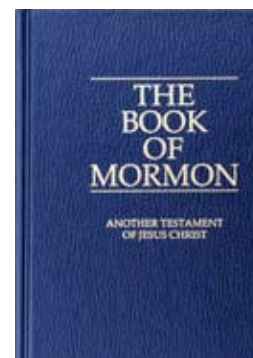
Inmiddels is er overvloedig bewijs dat Smith een charlatan was. Hoewel het *Boek van Mormon* zou stammen uit de tijd van voor de ineenstorting van de Amerikaanse beschavingen, dus van ruim vóór Columbus, staan er citaten in uit de *King James Bible* (1611). Het is alsof in *Karel ende Elegast* al de *Statenbijbel* wordt aangehaald. Bovendien blijkt Smith geput te hebben uit diverse historische

romans en pseudowetenschappelijke boeken uit zijn tijd die Amerika aan een ver verleden moesten helpen. Er is zelfs een theorie dat Smith voor zijn historische roman geen uitgever kon vinden en toen maar een godsdienst begon.

Bevestigd in ongelooft

Een aantal keren maakten de heren aanstalten om te gaan onder betuiging van respect voor mijn 'cleverness'. Volgens de twee van mijn drie kinderen die het Engels machtig zijn, had ik een van de Mormonen zelfs aan het twijfelen gebracht. Ik geloof er niets van. Religie is een sterk verdovend middel – opium waarmee het volk zich troost, zei Marx. Toen een van

de Mormonen triomfantelijk opmerkte dat het geloof junks van hun verslaving afhelpt, ri-posteerde ik: 'De ene drug vervangt de andere.' Mijn kinderen hadden zich zeer vermaakt over mijn gevatheid: 'Je had werkelijk overal antwoord op, hè pap?' Zo heb ik daar op de hete augustusdag in het stadspark van Daugavpils in ieder geval hen in hun ongelooft bevestigd.

WERELDS NIEUWS

De steen der wijzen?

De Kerk van de Heiligen der Laatste Dagen (de Mormonen dus; zie daarover ook het voorgaande artikel) is bezig meer openheid te geven over haar vroegste geschiedenis. In dat kader heeft men op 3 augustus foto's gepubliceerd van een 'seer stone' (zienerssteen). Deze zou door grondlegger Joseph Smith zijn gebruikt bij het vertalen van de teksten van het Boek van Mormon, die stonden op gouden platen die hij van de engel Moroni te leen zou hebben gekregen. Volgens de verhalen had Smith de steen in een hoed die hij voor zijn gezicht hield om de te vertalen karakters te zien en de Engelse teksten die lichtend op de steen verschenen. Hij dicteerde dan de teksten aan een zekere Martin Harris.

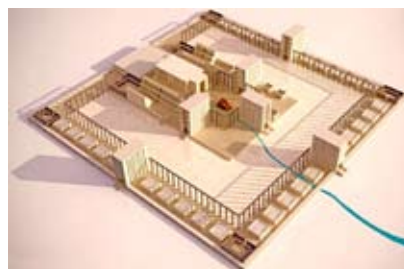
Wij doen u vast wel een plezier met een foto van de steen. Voor meer informatie uit hoogst betrouwbare bron zie de webpagina

<http://ldsmag.com/the-church-shows-joseph-smiths-seer-stone-for-the-first-time-five-things-to-know-about-the-seer-stone/>

Rabbi's en rode koeien

In NRC-Handelsblad van 11 augustus jl. vonden we een reportage (van Vincent Lengkeek en Derk Walters) over het streven naar de bouw van de 'Derde Tempel' op de

Tempelberg in Jeruzalem. Dat streven is een fascinerend, lachwekkend en tegelijk verontrustend voorbeeld van hoe mensen in een fantasiewereld kunnen leven en menen dat de realiteit daar-

aan aangepast moet worden. Wij vermelden hier kort de hoofdzaken. De directeur van het Tempelinstituut in West-Jeruzalem is op zoek naar een rode koe, want de as daarvan zou nodig zijn om het Joodse volk te reinigen alvorens een nieuwe Joodse tempel kan worden gebouwd op de Tempelberg. Het bouwen van die tempel, zoals beschreven en voorspeld in Ezechiël 40-42, wordt door de stroming waartoe de directeur behoort, als de belangrijkste plicht van het jodendom gezien. Bij gebrek aan rode koeien in Israël en wegens een verbod op het importeren van koeien, wordt nu gewerkt aan het fokken van een perfect rode Amerikaanse Red Angus koe vanuit een embryo. Maar dat is niet het enige probleem; de priester die het reinigingsritueel zou moeten uitvoeren, zou zelf rein moeten zijn. Daarvoor wordt gezocht naar reine kandidaten in de priesterfamilies Cohen, die rechtstreeks zouden afstammen van Aäron. En dan nog een pikant detail: de tempel zou moeten worden gebouwd waar nu de Al Aqsa Moskee staat...

Inside information vindt u op de website "The Temple Institute". U kunt daar ook een donatie kwijt voor het rode koe (*red heifer*) -project.

Memoblaadjes (3)

René van Elst (foto pag. 11)

Vijandige woorden

Het veganisme kende ik eigenlijk niet voor ik vorig jaar begon Vrijdenkers te lezen en vervolgens ook zelf te maken (het vegetarisme kende ik natuurlijk wel), terwijl ik dacht dat mijn algemene ontwikkeling er best mee door kon. Maar inmiddels zijn er nieuwe '-ismen' binnen mijn gezichtsveld gekomen, Die -ismen hebben me op de gedachte gebracht dat vergelijkbare woorden soms bewust gemaakt en gebruikt worden om gevoelens van afkeuring op te roepen voor een bepaald gedachtengoed of een bepaalde praktijk.

Er zijn -ismen die allengs in brede kring een slechte naam hebben gekregen, zoals het fascisme (niet dat dat ten onrechte is gebeurd, maar oorspronkelijk was *fascista* een positief bedoelde aanduiding voor de politieke beweging van Mussolini c.s.). Fascisme is en wordt ook in verband gebracht met minder gewaardeerde persoonlijkheidskenmerken; we spreken in de psychologie van de autoritaire of fascistoïde persoonlijkheid.

Er zijn allerlei -ismen, zoals communisme, aan de namen waarvan nauwelijks een waardeoordeel kleeft, al hebben ze voor- en tegenstanders. Er zijn er echter ook, die uitsluitend afkeurend bedoeld worden, zoals racisme en anti-semitisme. Wij hoeven vooral bij woorden als racisme of fascisme niet eens meer na te denken om te weten, nee, te voelen, dat het gaat om iets wat FOUT is. En daar wordt af en toe gebruik van gemaakt met nieuwe -isme-woorden. Als je vindt dat iemand ten onrechte de wetenschap verkiest boven het geloof, dan noem je dat **sciëntisme**, zoals gedaan

wordt door Rutten en De Ridder in hun boek *En dus bestaat God*. Aan de wetenschapspropagandist wordt een *closed mind* toegeschreven en daaraan gekoppeld moet dan de term sciëntisme negatieve gevoelens bij de lezer oproepen. En als je vindt dat mensen zich ten onrechte niet schamen voor het eten van vlees, dan noem je dat **speciëcisme** en **carnisme**. Met die woorden alleen al wordt de vleeseter gedoodverfd als een soort alles – behalve juist mensen – verslindende kannibaal, als iemand die dieren discrimineert en een ideologie heeft die vergelijkbaar is met 'eigen volk eerst', namelijk 'eigen soort eerst'. Er wordt in feite een

analogie gemaakt met racisme en nationalisme en natuurlijk met fascisme. Het zou me niet verbazen als ergens in de veganistische literatuur aan niet-veganisten een fascistoïde persoonlijkheid wordt toegeschreven... Verwijzingen naar de Holocaust worden in ieder geval niet geschuwd.

Laat ik hier meteen aan toevoegen dat er voor het ve-

ganisme (ook) goede argumenten zijn, maar... de mens leeft niet bij argumenten alleen, ook ik niet.

Ik wil in dit verband nog een ander woord noemen, al is het dan geen '-isme'.

Laten we het eens hebben over een tijdschrift: de redactie daarvan kiest ervoor om bepaald aangeboden materiaal niet te publiceren en iemand, bijvoorbeeld de aanbieder, vindt dat het toch sterk voor publicatie in aanmerking komt. Dan valt al gauw het woord 'censuur!' alsof er sprake zou zijn van wat wij kennen uit totalitaire staten en oorlogssituaties. Een redactie is echter niet verplicht en heeft ook niet altijd de ruimte om alles wat binnenkomt te plaatsen; zij moet keuzes maken, niet zelden op basis van smaak en *Fingerspitzengefühl*, liever natuurlijk, als het even kan, op basis van goede argumenten. Ook goede argumenten worden echter niet altijd door iedereen even serieus genomen of voldoende zwaar geacht... Degenen die begripen dat je in zo'n geval niet over censuur kunt spreken, grijpen graag naar het woord **zelfcensuur**. Daarmee beogen zij de ongunstige gevoelswaarde van het woord censuur over te dragen op keuzes die een redactie maakt of heeft gemaakt en die hun onwelgevallig zijn. Daar wil men dan ook nog wel de bewering aan vastknopen dat zo'n redactie tegen de vrijheid van meningsuiting zou zijn. Komt dit u bekend voor? Zo niet, lees dan verder.

Filosofisch beledigen

Bij het Nationaal Religieus debat van begin 2014 maakte ik voor het eerst een optreden van de Belgische filosoof **Maarten Boudry** mee, die zich onderscheidde, niet zozeer door redenaarstalent (daarin is zijn leermeester Herman Philipse hem ruimschoots de baas), maar door zijn scherpzinnigheid en gevatheid. Daarna heb ik kunnen constateren dat hij voortreffelijke dingen heeft geschreven vanuit een scherp sceptisch (spreek uit: skeptisch) standpunt.

Maar tijdens onze jongste Vrijdenkersdag heeft deze gewaardeerde denker mij teleurgesteld. Hij wilde in zijn betoog (dat u kunt zien en horen op ons YouTube-kanaal) de argumenten van 'tegenstanders van de vrijheid van meningsuiting' de revue laten passeren. In mijn onschuld dacht ik even dat hij daarmee bijvoorbeeld de moslims bedoelde die een tijdschriftredactie hebben uitgemoord omdat zij tegen het afbeelden van Mohammed-cartoons waren. Of misschien de SGP die hier graag een theocratische staat zou zien. Maar nee, hij doelde op niet-moslims die argumenten aanvoeren tegen het afbeelden van Mohammed-cartoons.

Iemand voor wie argumenten tégen het afbeelden van Mohammed-cartoons de doorslag geven, wordt door Boudry een tegenstander van de vrijheid van meningsuiting genoemd, of op zijn minst iemand die die vrijheid wezenlijk zou willen beperken. Onzin natuurlijk... het hebben van zo'n vrijheid betekent ook dat je de vrijheid hebt om te bepalen hoe je er gebruik van wilt maken en om in te schatten hoe ver je daarbij kunt gaan.

Boudry maakt het nog bonter: hij noemt enkele argumenten die tegen het afbeelden van Mohammed-cartoons zijn aangevoerd, 'infantiliseert' degenen die zulke argumenten aandragen*) en verwerpt de argumenten tenslotte als gebrekkige rationalisaties voor lafheid. Het komt op mij over als demagogie die ik van een sceptisch/skeptisch filosoof niet zou verwachten. Nu moet ik er wel bij zeggen dat Boudry doelde op de Mohammed-cartoons die aanleiding zijn geweest voor de aanslag in Parijs. Die hadden naar zijn mening een zodanige nieuwswaarde dat journalisten de plicht hadden om ze te publiceren, zodat iedereen kon zien waar het eigenlijk om ging. Dat is een zinnig publicatie-argument, maar voor de vele journalisten en redacties, die de cartoons niet gepubliceerd hebben, was dat kennelijk niet doorslaggevend. Waren die dus allemaal laf? Of waren ze allemaal tegenstanders van de vrije meningsuiting?

*) Als bijv. iemand zegt: 'Wáárom alle moslims beledigen voor iets wat enkelingen hebben gedaan?' dan noemt Boudry dat 'infantiliseren' van de moslims omdat die heus niet allemaal beledigd zullen zijn; hij richt zijn pijlen op veronderstelde onkunde van de vraagsteller en niet op wat die bedoelt te zeggen. Hij infantiliseert dus de vraagsteller.

Riskante risicospreiding

Boudry sprak ook over de – na de aanslag van 7 januari gehoorde – suggestie dat zoveel mogelijk media de Mohammed-cartoons zouden moeten afbeelden, om daarmee aan te geven dat 'wij' ons niet laten kisten en dat 'wij' pal staan voor de vrijheid van meningsuiting en dat 'zij' daar maar aan moeten wennen en zich daarbij moeten neerleggen. Het voordeel van zulke afbeeldingen in zoveel mogelijk publicaties zou zijn, dat daardoor het risico voor redacties werd gespreid.

Boudry ontkende dus niet dat er risico aan publicatie verbonden was – zo'n ontkenning zou ook vreemd zijn, gezien het gebeurde in Parijs en Kopenhagen en de reacties van moslims allerwegen. Volgens mij ligt het echter voor de hand dat de voorgestelde aanpak zou leiden tot méér/sterker verontwaardigde moslims met méér doelwitten om uit te kiezen voor represailles, dus in potentie méér slachtoffers – aan beide kanten. Zou de vrije meningsuiting dáármee gediend zijn? Soms krijg ik het gevoel dat af en toe wordt vertolkt door Theodor Holman in zijn columns in Het Parool, namelijk dat allengs een oorlog naderbijkomt tussen Islam en 'de rest'... maar waar zou bij zo'n oorlog het front komen te liggen?

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnstee
Gerhard Elferink, ledenadministrateur
Jacques Honkoop, penningmeester
en vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof, secretaris
Fabian van Langevelde, voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Banknr.: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

zie het Colofon van dit blad

Internet:

Website: devrijegedachte.nl
YouTube-kanaal: <https://www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw>
Facebook-pagina: <https://www.facebook.com/pages/De-Vrije-Gedachte/222063214479866>

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging **De Vrije Gedachte**, opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Redactie

Jan Bontje, eindredacteur
René van Elst, hoofdredacteur & opmaakredacteur
Anton van Hooff
Paul Hopster
Ewout Klei
Thomas Spickmann

Adres redactie en secretariaat

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
Banknr.: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten

Lidmaatschap met abonnement	€ 56,— p.j.
Lidmaatschap zonder abonnement	€ 24,— „
Abonnement	€ 35,— „
Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement	€ 24,— „
Prijs losse nummers	€ 3,50

Kopij

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

WERELDS NIEUWS

De kerk van het 'weten hoe te weten'

Onze lijst met meer dan 1000 titels van Vrijdenker-artikelen uit voorgaande jaren, waar het woord 'Scientology' niet in voorkomt, roept het beeld op dat er zelden iets in dit blad is geschreven over dit onderwerp, terwijl men toch niet kan beweren dat het niet op ons terrein ligt. Gelukkig hebben onze vrienden van Skepsis het niet onbesproken gelaten; als u in Google ingeeft [scientology site:www.skepsis.nl](http://www.skepsis.nl), dan krijgt u links naar allerlei skeptische teksten die hieraan gewijd zijn of waar op zijn minst het woord in voorkomt. Bovendien kunnen we verwijzen naar de website van onze Vrijdenker van het Jaar Karin Spaink, die belangrijke scientologische teksten op haar website heeft gezet, waarover zij tien jaar een juridische strijd met de 'kerk' heeft moeten voeren. Zie <http://www.spaink.net/scientology-stuff/>. In mei heeft u op de VPRO-tv de documentaire *Going clear, Scientology and the Prison of Belief* kunnen zien, waarin onder meer aandacht wordt besteed aan de middelen die de 'kerk' in de V.S. toepast om haar leden en functionarissen in het gareel te houden en afvalligen en critici onder druk te zetten. Over dat laatste vooral gaat een boek waaraan aandacht wordt besteed op de website van de Amerikaanse Skeptics Society in een bespreking met de titel *Scientology's Worst Abuses Against a Journalist Revealed* door Jim Lippard. Het boek is *The Unbreakable Miss Lovely* door Tony Ortega. Wij hebben het niet besteld en gelezen, maar uit de bespreking is wel duidelijk hoe de Britse Paulette Cooper na het schrijven van een kritisch artikel in 1969 en een dito boek in 1971 jarenlang door de scientologen is lastiggevallen en zwartgemaakt. Dat alles conform de onthutsende *Fair Game* principes van de 'kerk', waarover u op Wikipedia (in het Engels) kunt lezen. Ze werd in vlugschriften voor prostituee uitgemaakt, ze werd afgeluisterd, er werd bij haar en bij haar psychiater ingebroken, vertrouwelijke passages uit haar tienerdagboek werden aan haar adoptievader gegeven, zelfs werden er op haar papier en met haar schrijfmachine dreigbrieven, zogenaamd dus van haar, aan het adres van Scientology gemaakt. Aan haar daardoor ontstane problemen met Justitie kwam pas een eind in 1977 na een inval van de FBI bij Scientology. Volgens de bespreking was het verhaal van Paulette Cooper al langer op hoofdzaken bekend, maar is het nu door Tony Ortega (die zelf een Scientology-kritische blog onderhoudt, *The Underground Bunker*) vervolledigd.

Bang voor bloot

Floris van den Berg (foto pag. 23)

'Snel gekrenkt zijn, denken psychoanalytici, duidt op een onzekere identiteit en een immense behoefte aan bevestiging van anderen.' (Schipper, p. 229-230).

Kleding en respect

Het is warm in Nederland en ik ga in korte broek, T-shirt en slippers naar de universiteit. In mijn hoofd gonst het boek dat ik zojuist gelezen, *Bloot of bedekt* van Mineke Schipper. Zo viel het me meer dan anders op dat hoe vrouwen hier rondlopen in veel delen van de wereld en heel lang in de tijd onmogelijk is en was. Vrouwen lopen rond in kleurige en luchtige kleding. Mannen en vrouwen gaan ongedwongen met elkaar om. Maar in mijn gedachten ben ik bij al die vrouwen in misogynie samenlevingen en culturen waar hen het leven zuur gemaakt wordt met door allerlei restricties aan hun gedrag en kleding. Vrouwen moeten zich er bedekken, in meerdere of mindere mate. Zij moeten zich zoveel mogelijk onttrekken aan het publieke leven. Vrouwen kunnen of mogen niet alleen op straat. Oogcontact dient vermeden te worden. Hand schudden of de visitekus met vrouwen is taboe.

Ik liep op de Uithof in Utrecht en ik bedacht dat deze plek waar vrouwen vrij en ongedwongen in kleding met veel bloot rondlopen een hel moet zijn in de perceptie van al die (moslim)mannen. En toch worden vrouwen – en mannen – hier respectvol behandeld. In Egypte daarentegen worden in de openbare ruimte vrouwen constant onzedelijk betast en uitgeweid. Hier in Utrecht is het heel beschaafd. Natuurlijk heeft de zomerkleding een wufte en licht eroti-

serende werking, maar er zijn strenge informele fatsoensgrenzen waaraan mannen zich doorgaans houden. Dit laat zien dat de rationalisering van het verplicht inpakken van vrouwen als maatregel om vrouwen te beschermen (een naïeve rationalisatie) niet werkt. Het werkt eerder averechts: hoe meer sociale inperking van vrouwen, hoe minder zelfbeheersing, fatsoen en respect bij mannen jegens vrouwen! Schipper schrijft: *'Hoe minder nadruk op mannelijke zelfbeheersing, hoe meer nadruk op verplichte lichaamsbedekking voor vrouwen, zo lijkt het.'* (p. 154)

Geschiedenis van bedekking

Emeritus professor interculturele literatuurwetenschap Mineke Schipper publiceerde een studie over historische en comparatieve opvattingen over bloot en bedekking. Er staan tal van interessante anekdotes en wederwaardigheden in. Volgens Schipper hebben kleding en bedekking een functie als afschrikking of voorkoming van opwinding: *'De meest gangbare oplossing is gezocht in regels die ervoor zorgen dat bij anderen [vrouwen! – FB] bedekt wordt wat in jouw brein mogelijk verwarring schept.'* (p. 61)

Het is goed om te beseffen dat culturele opvattingen over de publieke acceptatie van bloot constant wijzigen: *'Aristocratische vrouwen lieten zich graag met één ontblote borst door kunstenaars vereeuwigen, soms ook met twee. In veel Europese samenlevingen waren zichtbare borsten vroeger overigens acceptabeler dan vandaag: tot aan de negentiende eeuw werden blote benen, enkels of schouders gewaagder gevonden dan borsten.'* (p. 72)

'Vanaf de Franse revolutie en vooral in de negentiende eeuw werd de Europese samenleving steeds preutser.' (p. 73) De meeste veranderingen zijn veranderingen in mode en zijn niet ingegeven

Dit artikel is ingekort door de redactie.

door rationele argumenten. Bij de seksuele revolutie in de jaren 60 was dat wel het geval. Daar was kleding een bevrijding uit het conservatieve en paternalistische keurslijf van de samenleving.

Schipper besteedt veel aandacht aan het concept kuisheid. Maar wat is dat eigenlijk? Kuisheid is een begrip waar ik helemaal niks mee kan. Kuisheid is een combinatie van preutsheid en een fobie voor alles wat met seksualiteit te maken heeft. Strikt genomen is kuisheid seksuele onthouding. In veel religieuze kringen en conservatieve kringen is kuisheid voor het huwelijk een strikte sociale eis, met name voor vrouwen. De obsessie met kuisheid is iets wat in vele culturen voorkomt en wordt gekoesterd. Over het Victori-aanse Engeland schrijft Schipper: *'Er waren vrouwen die er prat op gingen dat hun man hen nooit naakt had gezien.'* (p. 96)

Kledingvoorschriften en religie

Hoe zit het met de kledingvoorschriften voor vrouwen in de Islam? Moeten vrouwen zich volgens de islam nu wel of niet bedekken en zo ja, hoeveel dan? De vraag is echter of het moreel relevant is wat de islam wel of niet voorschrijft. Waarom zou iemand zich wat aantrekken wat ie-

mand anders voorschrijft aan kleding? Dat is een vorm van heteronome ethiek – iemand anders bepaalt wat jij moet doen. Het is derhalve irrelevant wat Mohammed vond of wat de interpreten vinden. Mensen mogen zich natuurlijk vrijwillig voegen naar de grillen van iemand anders, zoals die van Mohammed, maar dat hoeft niet. Ethiek gaat over het geven van autonome redenen voor je handelen, zonder te refereren naar een externe opdrachtgever. Schipper laat zien dat er verschillende interpretaties zijn binnen de islam en dat er ook feministische moslima's zijn die menen dat er geen plicht is tot het dragen van een hoofddoek of meer. Maar dat is vanuit ethisch oogpunt irrelevant. Schipper vermijdt, zoals gebruikelijk is onder sociale wetenschappers, omstandig de godsvraag. Toch is die zeer relevant, immers, als Allah niet bestaat dan is het irrationeel en onzinnig om je leven door een islamitische (of om het even welke andere religieuze) traditie te laten betuttelen. En zelfs als god zou bestaan, dan nog dien je je af te vragen of datgene wat god verlangt wel moreel is. In de filosofie staat dit bekend als het Euthyphro-probleem: Is iets goed omdat God het beveelt, of beveelt God iets omdat het goed is? Dus als er godsuitleggers zijn die beweren dat homoseksuelen opgehangen moeten worden, of dat het huwelijk met minderjarige meisjes is toegelaten, dan dien je je af te vragen: maar is dan dat ook *goed*? Draagt het bij aan het welzijn van die homo's en die meisjes?

Als je gehoorzaamt aan een zelfbenoemde autoriteit die immorele voorschriften oplegt, wat zegt dan over jou? Er zijn islamitische feministen die de islam vrouwvriendelijk interpreteren.^a Dat is een mogelijkheid, maar hoe kan je als buitenstaander beoordelen wie de ware islam vertegenwoordigt?^b Veel westerlingen zijn geneigd te oordelen, zoals de populaire ex-non Karen Armstrong, dat als een religie naastenliefde predikt het echte religie is, en als het in hun ogen niet goed is, dan is het 'geperverteerde religie.' Ook de Britse premier Cameron beweert dit. '*Gees- telijken die volhouden dat de bedekkende sluier voor vrouwen verplicht is in de islam, houden zich niet aan onbevooroordeelde tekstinterpretatie.*' (Schipper, p. 164) Maar, als de islam

dat nu wèl onomwonden zou doen, zou het dan wel goed zijn?

Onderdrukking

'Het vrouwenlichaam leek tot in de vorige eeuw op een onbeschreven blad waarop godgeleerden onbelemmerd hun patriarchale opinies projecteerden. Daarbij werd de verantwoordelijkheid voor mannelijke opwinding vooral bij de andere sekse neergelegd [...]' (Schipper, p.169)

Het is diep triest dat mensen vrouwen onderdrukken en hun levensgeluk en vrijheid beknotten. Een *topless* foto van de Tunesische Amina Shoui die zij in 2013 via sociale media verspreidde, leidde tot een stortvloed aan reacties. De islamitische haatprediker Adel Almi vaardigde een *fatwa* uit en meent dat zij moet worden gestenigd, want '*haar daden kunnen besmettelijk zijn en andere vrouwen op ideeën brengen. Daarom is het noodzakelijk dit incident te isoleren.*' (p. 186) Het is aanzetten tot geweld en in strijd met de mensenrechten. Adel Almi dient hiervoor gestraft te worden, niet met zweepslagen of steniging, maar beschaafd met gevangenisstraf en herscholing. Almi respecteert het recht op vrijheid van expressie niet. Persoonlijk zou ik het trouwens helemaal niet erg vinden als dit andere vrouwen op ideeën zou brengen. Maar het is niet aan mij, maar aan vrouwen zelf om te bepalen wat zij wel of niet dragen.

Het boek van Schipper biedt een blik op de ongelooflijke idiotie, achterlijkheid, wreedheid en onderdrukking die zo vaak samenhangen met religie. Zo schijnen moslims als de dood voor *streakers* te zijn, de blootlopers die al dan niet met een politiek motief bij sportwedstrijden of andere publieke gelegenheden in het zicht van het publiek en de camera's rennen, achtervolgd door politie die poogt hen snel aan het oog van het volk te onttrekken. Dit schrijft een moslim over *streakers*: '*Streakers [...] kiezen ervoor om zelfs de meest fundamentele menselijke waarden te beledigen. Als bij zo 'n gelegenheid je kind wordt blootgesteld aan zulk dierlijk gedrag, zal dat hem zijn leven lang blijven schaden.*' (p. 191). Dus,

het zien van een naakte man (*streakers* zijn meestal mannen) kan een kind voor het leven lang schaden? Dat mensen dieren zijn is ook iets dat aan veel moslims niet besteed is. Vanwaar die negatieve obsessie met naakt?

Bloot!

Dat er sprake is van enige morele vooruitgang blijkt uit het feit dat er sinds enkele jaren in Amsterdam de jaarlijks ludieke Nude Bike Ride plaatsvindt waarbij mensen spiernaakt door de straten fietsen om aandacht te vragen voor een betere wereld met meer fietsen en minder auto's.

Wat is nudisme dan toch een verademing vergeleken met die obsessie met naakt! '*Het doel van nudisme was vanaf het begin naaktheid te verbinden met mentale en psychische gezondheid.*' (p. 196). Nudisme is de normalisering van naaktheid. Naaktheid wordt uit de taboesfeer gehaald en gedesexualiseerd. In China is nudisme taboe en verboden, schrijft Schipper. Het bestaan van een nudismecultuur in een samenleving is een graadmeter voor de vrijheid. Er is wel een verschil tussen de compleet weggestopte private nudismecultuur in de VS (met omheinde naaktcampings) en nudisme als onderdeel van de *main stream* cultuur zoals in (Noord) Europa waar er volop naaktstranden zijn, naaktcampings en vooral gemengde sauna's waar mensen bloot recreëren.

Uniseks en fatsoen

In landen met kledingvoorschriften voor vrouwen is unisekskleding doorgaans taboe. Volgens de sharia is het verboden. Tot voor kort was het in Nederland ook: voor vrouwen een rok, voor mannen een broek. Gek genoeg is het volkomen normaal voor vrouwen om een broek te dragen,

maar toch best een taboe voor mannen om een rok te dragen, behalve voor gelovigen die als moslim, pastoor, dominee in een lange jurk lopen. Het rokentaboe ervaar ik zelf. Ik draag af en toe een rok, maar ik durf de rok (nog?) niet aan naar mijn werk, of naar mijn ouders. Een kledingstuk maakt dat ogen je aan alle kanten aanprikken en dat je tot onderwerp van gesprek wordt. Maar het zou wel kunnen, althans hier en nu in Nederland; niemand verbiedt het en ik word niet sociaal uitgestoten. *'Het verbod voor beide seksen om elkaars kleren te dragen is waarschijnlijk ingegeven door angst voor travestie en homoseksualiteit.'* (p. 203). Volgens Schipper gaat het verplichte kledingonderscheid *'[...] vooral over het vasthouden aan een hiërarchische rolverdeling, waarbij iemands kwalificaties in de eerste plaats afhangen van zijn of haar geslacht.'* (p. 206) En seksualiteit, zo kan eraan toegevoegd worden. Etiquetteboeken zijn bronnen van conservatief paternalisme: *'In het invloedrijke Nederlandse boek Hoe hoort het eigenlijk? (1940) komt de pantalon als kledingstuk voor vrouwen niet voor. Zelfs op het ijs droeg de vrouw die wist hoe het hoorde een rok.'* (p. 214) Er zijn denk ik wel enige algemene fatsoensregels nodig, zoals hoe er aan tafel gegeten wordt. Boeren of scheten laten aan tafel, of praten met volle mond vind ik niet erg prettig. Maar ook is het niet *bon ton* om met een elleboog op tafel te zitten en je eten te prakken. Enfin, ik ben niet zo anarchistisch dat ik tegen alle fatsoensregels ben, maar het is wel belangrijk dat fatsoensregels moeten kunnen worden geëvalueerd. Met eet-etiquette is het plezierig om in een gezelschap te eten als mensen zich enigszins aan de conventies houden. Kledingetiquettes kunnen losser zijn dan eet-etiquette, omdat kleding niet om interactie gaat. Ik vind niet dat er een kledingvoorschrift hoeft te komen, zolang ik een student maar kan herkennen door hem of haar in het gezicht en in de ogen te kunnen kijken (dus: hoofddoek en basketbalpet prima, maar geen gezichtsbedekking. Het dragen van een *baseball cap* binnen vind ik wel onfatsoenlijk – maar dat is mijn mening. Het dragen van T-shirts met het logo van communistisch China of met de tronie van Che Guevara vind ik ongepast. Maar ook

dat is mijn persoonlijke mening. Maar wat zou ik vinden van een student met neonazi-symbolen? Als het symbool een uiting is van een oproep tot discriminatie en het oproepen tot geweld, dan mag het niet. Maar in principe ben ik tegen verbieden. Ik zou willen dat de ideologie bediscussieerd en besproken zou kunnen worden. Het dragen van een haatbaard van een (salafistische) moslim is ook een uiting van een misogynie, intolerante ideologie. Ik zou willen dat al deze ideologieën bediscussieerd zouden kunnen worden.

Ontwikkelingen

De wereld ontwikkelt zich helaas niet alleen maar in de richting van morele vooruitgang gemeten aan meer vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden van individuen. Zo is er in Atjeh sprake van een toenemende islamisering waarbij vrouwen niet meer wijdbeens op de scooter/motor mogen zitten, maar in Amazonezit moeten zitten.

Hierbij gaat een religieus voorschrift boven veiligheid. Want, zo zegt zo'n moslimonderdrukker: *'Als vrouwen wijdbeens op een motor zitten, ziet dat eruit alsof een aap in een boom klimt.'* (p. 217). Dat is een mening die iemand mag hebben (*So what?* Als het er uit ziet als een aap?), maar het druist in tegen het liberale grondprincipe (en ook tegen de mensenrechten waarin aan vrouwen en mannen gelijke rechten worden toegekend) om een ander jouw wil op te leggen, binnen het liberale niet-schaden raamwerk. Schipper noemt de anticonceptiepil *'de beste uitvinding van de afgelopen eeuw'*, want die heeft *'ruimte geschapen voor vrouwen om andere talenten te ontplooiën dan hun baarcapaciteit.'* (p. 224). De Rooms-katholieke kerk is nog steeds geen voorstander van de pil. Schipper noemt dat *'een liefdeloze boodschap, waarin de hoeders van kille dogma's uit een ver verleden blind zijn voor de zorgen en dilemma's van hedendaagse gelovigen.'* (p.

225) Schipper schetst haar visie op een betere wereld: *'Als betrouwbare methode voor geboortebeperving zou anticonceptie wereldwijd gratis verkrijgbaar moeten zijn, zodat het accent op paren om te baren, de oorspronkelijke functie van seks, eindelijk drastisch opschuift naar liefdevol paren zonder baren – I have a dream.'* (p. 225).

Eer, respect en schaamte zijn concepten die een sluier vormen waaronder onnoemelijk veel leed verscholen is. *'De cruciale vrijheid om zelf te kiezen ontbreekt in eengerelateerde contexten, juist omdat ieders waardigheid afhangt van de collectieve eer.'* (p. 229) *'Om een samenleving leefbaar te maken zijn beide seksen verantwoordelijk voor hun gedrag en daarbij is zelfbeheersing de absolute must.'* (p. 235) Zelfbeheersing is een deugd die past bij een liberale samenleving, veel meer dan eer, respect en schaamte. Er bestaat een liberale, humanistische interpretatie van wat respect is, maar dat is een heel andere interpretatie van wat respect betekent in religieuze kringen. De liberale interpretatie luidt: respect is het beleefd tolereren van de individuele vrijheid van anderen, zolang er geen anderen worden geschaad. Het gaat om beleefde tolerantie van andermans vrijheid. Zoals het op straat geen opmerkingen maken naar mannen in djellaba's of vrouwen met hoofddoeken, of vrouwen in "blote" kleding naroeppen of lastig vallen. Maar ook niet het in preken veroordelen van de vrije keuzes van anderen. Het is de vraag welke opvatting over respect Schipper huldigt in de slotlinea van haar boeiende boek: *'[...] samen leven en overleven vereist ook een minimum aan wederzijds respect.'* (p. 236)

a Zoals de feministe Mona Eltahawy die zichzelf moslima noemt.

b Filosofisch gezien is het antwoord dubbel: geen van beiden, want Allah bestaat niet; of: allebei, want aangezien god niet bestaat is elke vorm van religie even onwaar en dus gelijkwaardig in onwaarheid. Moreel gezien kies ik voor een interpretatie die het dichtst komt bij morele reflectie. Een morele standaard zou de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens kunnen zijn. De liberale feministische versie van de islam (zoals die van Eltahawy) is hiermee in overeenstemming. Een conservatieve (en *main stream*) interpretatie van de islam (en de sharia) absoluut niet.

Democratie maakt denken vrij

Anton van Hooff (foto pag. 13)

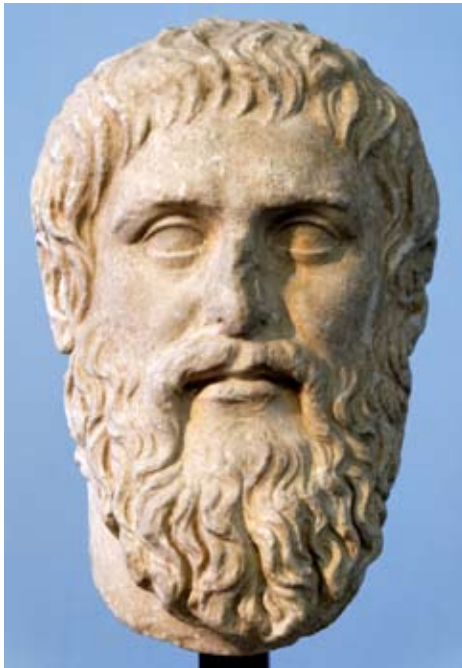
In hun pleidooien voor een milde behandeling hebben Grieken aangevoerd dat Europa niet moest vergeten dat zij de wereld de democratie hadden gegeven. In een opiniestuk in NRC/HANDELSBLAD van 14 juli heb ik de vloer aangeveegd met dat retorische argument: het moderne politieke bestel waarin de volkssoevereiniteit is neergelegd bij een gekozen volksvertegenwoordiging is ontstaan vanuit middeleeuwse parlementen, de Staten-Generaal.

De eerste moderne volksvertegenwoordiging, het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden, werd juist ingevoerd om democratie te voorkomen! De Founding Fathers moesten er niet aan denken dat de boer of smid het voor het zeggen had. Alleen zij hadden als heren de gelegenheid en het vermogen om een tijd in een centrale vergaderplaats door te brengen. De stichters van de Amerikaanse Republiek kenden hun klassieken: van Plato ► – altijd te veel in het Westen gelezen – wisten ze dat democratie chaos en willekeur betekende. Zeker tot 1800 was democraat een scheldwoord. Pas toen de politieke vernieuwing in de loop van de negentiende eeuw vorm kreeg, ontdekte men helemaal achteraf, dat het bestel wel iets weg had van de Atheense democratie en kreeg het woord als etiket een positieve lading.

Uniek prototype van democratie

Het is altijd leuk mythes te ontmaskeren; Hellas als bakermat van de democratie is er zo een. Het neemt niet weg dat het Atheense bestel van de vijfde en vierde eeuw vC een uniek prototype van democratie was. Nooit tevoren en ook niet gedurende millennia daarna had zo'n grote massa het effectief voor het zeggen. Het verwijt dat vrouwen, slaven en vreemdelingen van de macht waren uitgesloten is hoogst anachronistisch. Slavernij werd pas in de negentiende eeuw formeel afgeschaft. Vrouwenkiesrecht dateert in Nederland van honderd jaar geleden; in Frankrijk van na de Tweede Wereldoorlog. Er bestonden natuurlijk wel eerder

hier en daar stammenvergaderingen waarin enkele honderden weerbare mannen bij gelegenheid beslisten, maar het Atheense systeem gaf 20 à 30.000 burgers gelijke macht via vernuftige systemen. Alle burgers hadden toegang tot de niet minder dan veertig volksvergaderingen per jaar. Zij beslisten uiteindelijk, maar niet zonder poadvis van de Raad van Vijfhonderd, die door loting uit de districten van het Atheense land jaarlijks wisselend werd samengesteld. Ambtsdragers moesten jaarlijks verantwoording afleggen. Presentiegeld

maakte het ook voor minder bedeelde burgers mogelijk mee te doen. Recht werd gesproken door volksrechtbanken die alweer door loting per zitting werden samengesteld. Alle staten die zich als democratie beschouwen hebben tegenwoordig dan ook lekenrecht, behalve Luxemburg en Nederland, de twee democratische spookrijders, die – toevallig? – alle twee met de Oranjes te doen hadden of hebben. Maar weinig mensen beseffen dat de Oranjemonarchie tegen de Nederlandse Grondwet is. Die garandeert onder de grondrechten in artikel 3 dat iedere Nederlander voor elk ambt benoembaar is. Dit beginsel gold al in de Atheense democratie.

Hoe het Atheense politieke bestel werkte blijft fascineren, maar de *dèmonkratìa* behelsde meer dan een systeem dat volkssoevereiniteit garandeerde. Ik had mijn monografie van 2011 (inmiddels beschikbaar in een derde druk) als titel willen geven *Athene. Beschaving van de eerste democratie*, maar de uitgever vond dat te afschrikwekkend cultureel klinken, daarom werd het *Leven van de eerste democratie*.

Democratie beschaaft

Er was namelijk zoveel meer dan een politiek bedrijf. Er werd gediscussieerd en gepolemiseerd over de democratie. Zo kon Plato zijn antidemocratische geluid laten horen, want tolerantie was al ontdekt als basis voor een open samenleving. Van executies werd geen publiek spektakel gemaakt, zoals dat tot begin negentiende eeuw nog normaal was en in het Midden-Oosten nog steeds het geval is. Het beestenspel, zoals Rome dat later kende, bestond niet. Anders dan in de middeleeuwen liepen mensen niet met degens en dolken rond om zich tegen de steeds dreigende overvallen te beschermen.

Weg heilige huisjes

Kenmerkend voor de beschaving die democratie bracht – en brengt – is dat er geen heilige huisjes bestonden. In toneelstukken kon rustig geklaagd worden over onrechtvaardige goden. In een satirisch stuk verklaart iemand zelfs dat religie een uitvinding van slimme machthebbers was om daarmee ook greep op het geweten van mensen te hebben. Een andere schrijver rationaliseert de aloude mythen. Een voorbeeld:

Men zegt dat Phoinix' dochter Europa op een stier een tocht overzee maakte en vanuit Tyrus op Kreta aankwam. Ik denk dat geen stier of paard zo'n grote zee kan oversteken en ook denk ik niet dat een meisje op een wilde stier gaat zitten. Als Zeus had gewild dat Europa naar Kreta kwam, had hij voor haar wel een beter vervoermiddel gevonden.

De waarheid zit zo. Een man uit Knossos die Stier heette, voerde oorlog met het Tyrische land. Ten slotte nam hij samen met veel andere meisjes ook prinses Europa mee. De mensen zeiden dus: 'Europa is met koning Stier meegegaan.' Op grond van deze feiten is de mythe gevormd. Palaiphatos, *Ongeloofwaardige geschiedenissen* 15

Mens als maat

En dan waren er de skeptische denkers die als sofisten te boek staan. Ze werden door Plato met zoveel succes verguisd dat 'sofisme' drogreden is gaan betekenen. In feite hadden zij de moed om alles in twijfel te trekken. Neem Protagoras. Van hem wordt vaak als spreuk geciteerd: 'De mens is de maat van alle dingen'. Die is in de moderne tijd opgevat als een humanistisch credo. Daarom sierde de spreuk de wand van de grote hal in het Haagse humanistische verpleeghuis waar mijn moeder een tijd verbleef. Ten onrechte, wat blijkt uit de complete tekst: 'Van alle zaken is de maatstaf de mens, van de zijnde dat ze zijn en van de niet zijnde dat ze niet zijn'. Het gaat dus om een kentheoretisch beginsel, niet om menselijke waardigheid.

Protagoras' geschrift *Over de goden* begon met de uitdagende zin: 'Van de goden kan ik niet weten of ze zijn en evenmin dat ze niet zijn, want veel staat het weten in de weg, de onduidelijkheid van de zaak en de korthed van een mensenleven' (Diogenes Laërtius, *Leven en leer van beroemde filosofen* 9,51). Hij lijkt dus het prototype van een agnost te zijn geweest, zoals de hele Atheense samenleving een prototype van een moderne, democratische wereld was.

Maar Sokrates dan?

Ik hoor sommige lezers bij lezing van dit stuk mompelen: 'En Sokrates dan?' Hij werd in 399 met een nipte meerderheid door het volksgerecht schuldig bevonden aan het bederven van de jongeren en het zich niet houden aan de goden van de gemeenschap. De veroordeling vond plaats luttele jaren na de vernietigende nederlaag die Athene tegen Sparta had

geleden. Er was een oligarchisch terreurbewind geweest dat 1500 mensen, 5% van de burgers, had geliquideerd. De prominentste onder de dertig machthebbers was Kritias, volgeling van Sokrates. Trouwens ook een oom van Plato behoorde tot de 'dertig tirannen'. Eerder had Alkibiades ▼, een andere vooraanstaande discipel van Sokrates, de Atheners tot de fatale ex-

peditie tegen Sicilië verleid. De aanklacht dat hij jongeren had verpest, was bepaald niet zonder grond. Maar is de beschuldiging 'zich niet houden aan de goden' niet het bewijs van religieuze intolerantie? Het is interessant de twee versies van Sokrates' verdedigingspleidooi te vergelijken. In Xenophons' *Herinneringen aan Sokrates* verklaart de meester dat hij wel degelijk de rituelen van de gemeenschap volgt, maar in Plato's *Apologie*, ooit de canonische lectuur op het gymnasium, neemt Sokrates een provocerende houding aan: hij werd nu eenmaal geleid door een inwendige goddelijke stem, zijn *daimonion*. Hij gaf dus eigenlijk de aanklagers gelijk. Hij bleef zich ook na de schuldigverklaring provocerend gedragen. In de 'plea bargaining' die in Athene ge-

woon was, kwam hij niet met de tegeneis om de zaak met een boete af te doen, nee, hij verklaarde als verdienstelijk burger aanspraak te maken op de eer die bijvoorbeeld Olympische overwinnaars te beurt viel: een staatsbanket op het stadhuis. Geen wonder dat hij met een grotere meerderheid ter dood werd veroordeeld. Wachtend in de beslotenheid van de gevangenis op de voltrekking van het vonnis – door het drinken van scheerlingsap – had hij alle kans zich uit de voeten te maken – kiezen voor ballingschap was vrij normaal in zo'n geval. Maar hij wilde gewoon dood. Hij is ook in dit opzicht vaak vergeleken met Jezus van N., die ook zijn dood uitlokte.

Kan een vrijdenker antidemocraat zijn?

Het democratische Athene van de vierde eeuw vC toonde geen moment spijt over Sokrates' veroordeling. Anderzijds kon Plato rustig zijn gang gaan met het verkondigen van zijn antidemocratische opvattingen, die hij Sokrates' in de mond legde. Pas toen de democratie ter ziele was, werd Sokrates geprofileerd als De Filosoof. Toen was het met het vrije denken gedaan.

Kan een vrijdenker tegen democratie zijn? Omdat hij zich aan dogma's noch ideologieën onderwerpt is een antidemocratische vrijdenker een *contradictio in terminis*. In Duitsland hebben we het beschamende schouwspel van de *Deutscher Freidenker Verband (DFV)*, dat de DDR als de heilstaat blijft verheerlijken. Het sterke van democratie is dat zij in tegenstelling tot totalitaire systemen nooit af is. Een deel van het spel om de macht via democratische spelregels is dat de regels zelf voortdurende ter discussie staan; gekozen burgemeester, referendum, loting? Terwijl in totalitaire staten schandalen onder het tapijt worden geschoven – 'vertuscht', zei men mij in 1986 in de DDR – werken ze in een democratie corrigerend en sanerend; kennelijk moeten spelregels worden bijgesteld. In het wantrouwen tegen iedere autoriteit die Atheense democratie kenmerkte, herkent de vrijdenker zich.

Boekbespreking Ype Driessen, *Zonde*

Strips, Strip2000, 2014, 94 pgs..

Floris van den Berg

Hippe levenskunst

Zoals Hans Warren door zijn *Geheim Dagboek* zijn leven tot een kunstwerk maakte, zo is Ype Driessen bezig met autobiografische fotostrips een kunstwerk te maken. Hans was en Ype is openlijk homoseksueel. In het deel *Zonde* neemt Driessen de zeven christelijke zonden van lust, luiheid, woede, vraatzucht, ijdelheid, hebzucht en jaloezie tot uitgangspunt. Op de omslagfoto zien we Driessen de hoofdzonden verbeelden – een mooi voorbeeld van de doorwerking van christelijke iconografie in contemporaine popcultuur. In *Zonde* viert Driessen de zonden uitbundig. Ijdelheid is zijn hoofdzonde: Ype komt honderden keren voor in de strips. Niet dat ik dat storend vind. Volgens de traditionele christelijke theologie – en volgens heel veel andere gelovigen en conservatieven in de wereld – is zijn levensstijl verderfel-

lijk. Hij geeft immers openlijk toe aan de zeven zonden waar hij in zwelgt. Bovendien is Ype, zoals gezegd, homoseksueel en dat steekt hij niet onder stoelen of banken. Dat hij vrijelijk kan werken aan zijn levenskunst – zijn strips verschijnen onder andere in *NRC*

Next en het *Parool* – geeft aan dat wij in Nederland thans een liberale open samenleving hebben waar homoseksualiteit grotendeels geaccepteerd is. Heel anders dan in de tijd van de dichter en schrijver Hans Warren (1921-2001). Warren was min of meer gedwongen te trouwen met een vrouw en pas laat in zijn leven kon hij openlijk samenwonen met Mario Molegraaf.

De geplande boekpresentatie van *Zonde* heeft niet plaatsgevonden. De vernissage was gepland in de katholieke Willibrordkerk te Utrecht. Op de dag van de presentatie gaf de kerk aan dat de vernissage niet door kon gaan, zonder hiervoor een reden te geven.

Leuk vind ik dat vrienden, vriendjes, ouders en familie een rol krijgen in de fotostrips. Het is immers een autobiografische reeks. Ype probeert zijn leven op orde te krijgen nadat zijn vriend Willem hem heeft verlaten (zie het deel: *Uit!* (2013)). In *Zonde* heeft hij een hartstochtelijke affaire met een 17-jarige scholier. Ook komt Nico in beeld met wie hij naar Berlijn reist. Het boek eindigt met Ype die zich afvraagt hoe het eigenlijk zit tussen hem en Nico. Dat is een mooie cliffhanger voor een volgend deel. Ype is kleurrijk, zoals blijkt uit zijn collectie hippe T-shirts en de bands die hij heeft opgericht en waarvoor hij de songs schrijft. Hij leeft vrolijk en vrij. Hij is een moderne bohé-

mien in Amsterdam. Maar niet echt onverantwoordelijk of aan de zelfkant van de samenleving.

Ype is als Narcissus blij met zijn slanke gespierde sportschoollijf. Hij rookt niet. Drugs zijn niet in beeld. Alcohol wel, maar niet comateus. Hij woont met twee vrienden in een keurig schoon en opgeruimd appartement. Als freelance fotostripmaker en illustrator is hij eigen baas. Hij werkt thuis achter zijn computer. Zijn leven bestaat uit uitgaan, koffie drinken, ijzer pompen, muziek luisteren en vooral heel veel chillen en grappen met vrienden. Ype is geobsedeerd door zijn leeftijd. Hij leeft als een student, maar qua leeftijd is hij het wel een beetje ontgroeid. Maar waarom eigenlijk? Zijn *life style* staat wel ver af van dat van het burgerlijke huisje-boompje-beestje-met-kinderen-en-een-kantoorbaan ideaal.

Ype lukt het om in elke strip (die meestal uit vier foto's bestaat) een grap of kwinkslag te maken. Hij creëert het nieuwe literaire genre van de fotostrip. De fotostrip bestond al een poos in het romantische liefdesdrama. Hij geeft het genre een nieuwe invulling. Mooi vind ik dat hij zichzelf zo open durft te stellen. Hij is weliswaar een narcist, maar hij toont zijn zwakheden en onhebbelijkheden.

De fotostrips liggen bij mij thuis op een makkelijke plek in de boekenkast en ze worden veel gelezen door bezoekers. Mijn zoons Julius en Hugo lezen de strips met plezier en hun vrienden

ook. Ik denk dat zijn werk bijdraagt aan het normaliseren van homoseksualiteit. En van seksualiteit: hij geeft ook aandacht aan seksualiteit als een domein dat bij het leven hoort. Maar hij is geen Gerard Reve die pornografisch was. Eigenlijk is Ype gewoon best braaf en vallen die zondes heel erg mee.

Floris van den Berg (1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. In september verschijnt zijn boek *Beter weten*.

Eén van de fotostrips van Ype Driessen hebben we achterop dit blad afgedrukt. Met dank aan Ype voor de toestemming.

Wat elke godgelovige zou moeten overdenken (6)

Een kritisch-rationele handreiking

Gerhard Elferink

15. Contingent

1. Bij het ontstaan van onze kosmos is het niets, volkomen willekeurig en zonder nood- en oorzaak, op een dusdanig exclusieve manier getransformeerd in energie en materie, dat het verdere verloop van zijn wordingsgeschiedenis, inclusief het ontstaan van het leven, daarin al lag opgesloten, zonder dat er een dwingend, alomvattend plan aan ten grondslag ligt.
2. Het leven, dat onder strikte omstandigheden tot de kosmische mogelijkheden behoort, had evenzogoed niet kunnen ontstaan, of, na te zijn ontstaan, door een andere kosmische gebeurtenis weer kunnen worden uitgewist.
3. Ook na de oerknal is *randomness* de rode draad door de kosmische ontwikkeling en zijn vele doodlopende wegen ingeslagen.
4. Bepalend voor de weg die onze kosmos is gegaan - en nog steeds gaat - is de omstandigheid dat in de mêlée van ontelbare kosmische gebeurtenissen alleen die gebeurtenissen er toe doen, die aan het begin staan van ontwikkelingen die in harmonie met zijn basisstructuur verlopen. Alleen die dragen het in zich een nieuwe oorzaak-gevolg reeks te initiëren, waarvan met hoge waarschijnlijkheid weer een gebeurtenis aan het begin staat van een volgende reeks gunstige ontwikkelingen.
5. Gebeurtenissen, die niet in overeenstemming zijn met de basisstructuur, kunnen dat niet en doven na verloop van tijd uit. Ze dragen uiteindelijk niets bij aan de kosmische ontwikkeling. Alleen de aaneenschakeling van causale gebeurtenissen, die allemaal in directe relatie tot de kosmische basisstructuur verliepen, bepaalde het aanzien van onze kosmos.
6. Het pad, dat vanaf de oerknal door de wirwar van ogenschijnlijke chaos naar het heden loopt, had uiteindelijk in hoofdlijnen geen ander kunnen zijn. Het afgelegde pad is het rechtstreekse gevolg van de exclusieve manier waarop onze kosmos is ontstaan. Had de transformatie in energie en materie op een andere wijze plaatsgevonden, zoals mogelijk in andere kosmosen, dan zou onze kosmos er geheel anders uitzien, maar ook dan zou hij weer een 'gevangene' zijn van dat eerste specifieke ontstaansmoment.

16. Tijd

1. 'Tijd' is de onafgebroken omvorming van de denkbeeldige toekomst in een werkelijk 'nu'. Met andere woorden, het onafgebroken creëren van steeds een nieuw 'nu'.
2. 'Tijd' staat los van de 'kloktijd'. 'Tijd' is gekoppeld aan gebeurtenissen. En wel over het gehele gebied van macro tot microniveau. Aan het uitdijende heelal, aan sterren die in sterrenstelsels ronddraaien, aan planeten die al roterend

hun zon omronden, aan elektronen die rond atoomkernen cirkelen, aan atomen die moleculen vormen, aan moleculen die zich met andere moleculen verbinden of zich juist weer ontbinden. Kortom, een veelheid aan gebeurtenissen en bewegingen. En zonder dit alles géén 'Tijd'!

Gerhard Elferink (Twente, 1943) is voormalig farmaceut, thans o.a. bestuurslid van De Vrije Gedachte.

3. Door al die gebeurtenissen verandert het 'nu' voortdurend in een iets ander 'nu'; vreet het 'nu' zich als het ware ononderbroken in de toekomst in. 'Tijd' is te definiëren als het proces van het steeds veranderende 'nu'.
4. In werkelijkheid bestaat toekomst noch verleden. Beide zijn slechts producten van ons brein. Toekomst is het denkbeeldige dat vooraf schijnt te gaan aan het steeds voortschrijdende 'nu'. Als men met de trein van A naar B reist, ligt B er al. B is een realiteit. Gaan wij evenwel in 'Tijd' van vandaag naar morgen, dan is morgen er nog niet. Morgen vormt zich gaandeweg, maar is dan geen morgen meer maar 'nu'.
5. Het verleden bestaat evenmin. Men kan het definiëren als een ononderbroken aaneenschakeling van gebeurtenissen die voorafgingen aan het steeds voortschrijdende 'nu'. Deze gebeurtenissen zijn onomkeerbaar verdwenen en maken in meer of mindere mate nog slechts deel uit van onze herinneringen.
6. Dit totale proces is te omschrijven als de ware 'Tijd'. Metaforisch voor te stellen als een kapotte ritssluiting.
7. 'Tijd' houdt op te bestaan als er in de kosmos niets meer gebeurt, niets meer beweegt. Als alles tot stilstand komt. Als alles stilvalt, versmelten de elektronen met hun atoomkernen en houdt gelijktijd materie, het door massa gevangen niets, op te bestaan en gaat massa, die uiterst 'geconcentreerde', aan zwaartekracht onderhevige, energie over in 'zuivere' energie, wat daaronder dan ook kan worden verstaan. Maar 'Tijd' bestaat niet meer!
8. 'Kloktijd' is de in parten verdeelde 'Tijd', de 'Tijdquanta'. Eén 'Tijdquantum' is één seconde 'kloktijd'. Zestig seconden zijn één minuut 'kloktijd'. En zestig minuten zijn goed voor één uur 'kloktijd'.
9. 'Kloktijd' staat in relatie tot 'afstand' en 'snelheid'. Hoeveel 'kloktijd' (Tijdquanta) is/zijn er nodig om van A naar B te komen? 'Kloktijd' is gekoppeld aan de rotatiesnelheid van de aarde. Eén keer roteren staat gelijk aan vierentwintig uren 'kloktijd'. Gaat de aarde sneller om haar as draaien, dan heeft dat invloed op de 'kloktijd'. Om ook dán één rotatie van de aarde in vierentwintig uren 'kloktijd' te laten verlopen, is het nodig dat een 'Tijdquantum' (seconde) kleiner wordt. Met andere woorden, de

'kloktijd' gaat sneller. Omgekeerd zal de 'kloktijd' langzamer verlopen als de aarde minder snel roteert.

10. Heeft dit alles dan ook invloed op 'Tijd'? Antwoord: geen. 'Tijd' zal zich onverdroten in hetzelfde tempo in de toekomst blijven 'invreten'. DNA blijft zich kopiëren, chromosomen verdubbelen zich en cellen blijven zich delen onafhankelijk van welke 'kloktijd' wij ook invoeren. Het verouderingsproces staat los van onze kloktijds-indeling. We worden dus niet sneller ouder naarmate onze 'kloktijd' sneller verloopt.
11. De verjaardagen zullen elkaar iets sneller opvolgen. Onze psyche kan zich daarop instellen en een gevoel creëren van sneller ouder te worden. Onze 'innerlijke klok', in het bijzonder ons reproductiemechanisme, zal evenwel onverdroten in hetzelfde tempo voortgaan, welke 'kloktijd' dan ook. Die klok staat alleen in relatie tot 'Tijd'.

17. Schepping of toeval

1. In de natuur bestaat het 'streven' naar een zo laag mogelijk energieniveau (enthalpiewet) en een zo groot mogelijke wanorde (entropiewet). Terwijl nu juist de bouwstenen voor de levende organismen uit energierijke verbindingen met een hoge graad van ordening bestaan. Hier stuit het evolutiemodel ontegenzeggelijk op een paradox!
2. De beide hoofdwetten van de thermodynamica zijn zonder meer wetmatig binnen onze beperkte tijdsvoorstelling. Maar hoe ze functioneren binnen de tijdsduur van miljoenen tot miljarden jaren blijft voor ons slechts gissen. Tijd is bij alle chemische processen een belangrijke factor.
3. Onze bekendheid met chemische processen beperkt zich begrijpelijkerwijs tot tijdsspannen die binnen onze begrensbaarheid op dit terrein passen. Tijdsverlopen van miljoenen jaren of nog langer gaan ons voorstellingsvermogen volledig te boven en dientengevolge ook onze kennis.
4. Dát er levende wezens bestaan is evenwel een afdoend bewijs dat de beide hoofdwetten niet onder alle omstandigheden opgaan.
5. Ze zijn het bewijs dat, zodra de factor tijd in de richting van oneindig opschuift, ook de kans navenant toeneemt dat zich in die oceaan van wetmatigheid tenminste één keer op spontane wijze een omstandigheid voordoet waarin de beide hoofdwetten hun wetmatigheid geheel of gedeeltelijk verliezen.
6. Binnen onze eindigheid als tegenstrijdig ervaren zaken schijnen, naarmate de oneindigheid wordt benaderd, toch samen te vallen (coïncidentia oppositorum). Door onze beperktheid op dit gebied in te zien, kunnen we toch tot zoiets als 'wetende onwetendheid' (docta ignorantia) komen.
7. Het leven bestaat uit niet meer en niet minder dan een hele reeks van zichzelf 'aanzwengelende' en in stand houdende chemische kringreacties tussen dode materie, waarbij in zijn oervorm de directe zonne-energie de energiebron was. Bij de hogere levensvormen is deze bron vervangen door indirecte zonne-energie via chemische omzettingen van hoogenergetische verbindingen, verkregen door fotosynthese in planten en/of stofwisselingsprocessen bij dieren. De hoogenergetische verbindingen worden omgezet in laag-energetische stoffen en energie, welke laatste op haar beurt weer gebruikt wordt om de levenscycli in stand te houden.
8. Zo voorgesteld bestaat het leven uit niets anders dan dode materie die, onder invloed van directe dan wel indirecte

zonne-energie, in ononderbroken cycli zich voortdurend vormt en hervormt.

9. Creationisten trachten de onjuistheid van de evolutieeler aan te tonen met behulp van de beide hoofdwetten der thermodynamica. Een gebouw kan wel ineens instorten tot een hoop stenen, maar nooit zal een hoop stenen uit zichzelf een gebouw vormen. Dus moet wel een of ander opperwezen, een of ander super-intelligentie, de kosmos hebben geschapen.
10. Wat creationisten daarbij gemakshalve over het hoofd zien is dat met die veronderstelling de vraagstelling naar de oorsprong der dingen nog steeds niet beantwoord is. Zij verschuiven het 'probleem' alleen maar. Stoppen ergens voortijdig. Maken er zich zogezegd met een religieus Jantje-van-Leiden vanaf.

11. Als het werkelijk zo is dat een godheid alles gemaakt heeft, is de voor de hand liggende volgende vraag: Hoe is die god dan ontstaan, of, wie heeft die god dan wel geschapen? Maar zover mag in creationistische kringen blijkbaar niet worden doorgedacht!
12. Laten we hopen dat de evolutionisten, ondanks hun nog niet geheel waterdichte leer over het ontstaan van het heelal en het leven in het bijzonder, zich nooit tot dergelijke schijnantwoorden zullen verlagen.

18. Toeval of noodlot

1. Toevalligheid bestaat voor een groot deel alleen binnen onze begrensde en gebrekkige kijk op de alledaagse werkelijkheid. Door ons onvermogen deze werkelijkheid in zijn oneindige veelheid te kunnen overzien, is toeval voor ons mensen desalniettemin een reëel iets. Op aarde, als wel in de kosmos als geheel, gebeurt er ten gevolge van de structuur van die werkelijkheid (natuurwetten) en het handelen van levende wezens voortdurend van alles. Alles beweegt en verandert onophoudelijk. Voortdurend worden wij met die kluwen aan gebeurtenissen geconfronteerd en voegen er gelijktijdig ook weer nieuwe aan toe.
2. Zouden we in staat zijn tot het diepste van de werkelijkheid door te dringen, dan zouden we ervaren dat veel van deze gebeurtenissen volledig aan de logica en de natuurwetten voldoen en op geen enkel andere manier hadden kunnen plaatsvinden. Zoals alles verlopen is, had geen andere afloop tot stand kunnen komen. Dit alles evenwel zonder dat er ook maar een zweem van voorbestemming in het geding is!
3. Het vermogen de gecompliceerdheid van de vloed aan dagelijkse gebeurtenissen te kunnen overzien - en dat vaak

- ook nog eens in een flits - is ons echter niet gegeven.
- Om toch enigszins met onze emoties als vreugde en teleurstelling om te kunnen gaan, hebben wij het begrip 'toeval' ingevoerd en - naargelang de uitwerking op ons - ook nog eens 'geluk' en 'pech', al blijft het altijd zinvol zich ervan bewust te zijn dat deze begrippen grotendeels inhoudsloos zijn.

19. Natuurwetten en toeval

- Binnen de wetmatigheid van de natuurwetten verloopt in de kosmos alles zonder voorbestemming.
- Dat stof A met stof B reageert, is een chemische wetmatigheid. Maar dat molecule A_{10} met molecule B_{20} reageert, is puur oorzakelijk toeval. Als de stoffen op een iets andere manier bij elkaar waren gegoten of gemengd, had dat evengoed molecule A_{10} en molecule B_3 kunnen zijn.
- Zo zal een voorwerp, onder invloed van de zwaartekracht, zich steeds in de richting van het middelpunt van de aarde willen bewegen. Met andere woorden, als men tot zekere

hoogte boven het aardoppervlak een voorwerp loslaat zal het zich niet ván de aarde maar juist náár de aarde toe bewegen.

- Dit vallen is een natuurkundige wetmatigheid. Evenzo kan een bergbeklimmer naar beneden vallen. Als dat gebeurt, zit daar evenwel geen planmatigheid achter, geen voorbestemming of ingewikkelde regie, volgens welk op dát ene moment die bepaalde persoon in dát ravijn moest storten. Alléén het vallen is wetmatig. Daaraan viel niet meer te ontkomen.
- Op welk tijdstip een bepaalde persoon in een bepaalde diepte valt is evenwel een volkomen ongeregisseeerde gebeurtenis. Natuurlijk kan achteraf wel worden verklaard waarom die persoon gevallen is. Slecht materiaal, overmoed, vermoeidheid, enzovoort.
- Dit alles neemt echter niet weg dat het hele gebeuren los van een alomvattend plan is verlopen. Een reeks van op zichzelf staande gebeurtenissen heeft een wetmatigheid tot gevolg gehad.

WORDT VERVOLGD

Antroposofie: Rudolf Steiners hersenspinnels in de praktijk

Ramon De Jonghe

Wat hebben de kleinschalige en 'duurzame' Triodos Bank, de farmaceutische concerns Weleda en Wala, het kerkgenootschap De Christengemeenschap, het keurmerk Demeter voor de biologisch-dynamische landbouw, het Driebergense Louis Bolk Instituut, de 'vrije'scholen en de Vrijeschool Pabo van Hogeschool Leiden met elkaar gemeen? Het antwoord is heel eenvoudig: ze zijn allemaal in handen van antroposofen, aanhangers van de Oostenrijkse occultist Rudolf Steiner (1861-1925), en worden gebruikt om het gedateerd en pseudowetenschappelijk gedachtegoed van Steiner handen en voeten te geven. Van nazisympathisant tot Triodosklant: welkom in antroposofenland.

Spanningsveld

Er is in mijn optiek niks mis mee dat mensen zich groeperen rond een bepaald geloof, dat collectief belijden en elkaar daarin bevestigen. We hebben nog altijd zoiets als vrijheid van godsdienst en zelfs al is het geloof dat wordt beleden nog zo absurd, het blijft een persoonlijke keuze waar een (anders)denkende medemens vaak alleen maar meewarig de schouders voor kan ophalen. Maar...geloven staat vrij. Een ander verhaal wordt het wanneer mensen hun geloof gaan verkondigen alsof het om feiten gaat en anderen daar ook van willen overtuigen, onder andere door zich op maatschappelijk vlak te profileren. In deze schemerzone bevinden antroposofen zich met hun antroposofie en de maatschappelijke werkvelden die zich op Rudolf Steiners

hersenspinnels beroepen.

Antroposofen zijn zich er van bewust dat hun

gedachtegoed moeilijk verkoopt, maar hebben daar al in Steiners tijd een mouw aan gepast: zwijgen over hun ware intenties¹⁾ en intussen zo veel mogelijk projecten opzetten – als het even kan met overheidsgeld. Dat blijkt aardig te lukken en anno 2015 vinden we wereldwijd duizenden antroposofische initiatieven: scholen, banken, apotheken, zorginstellingen, boerderijen, therapeutica, noem maar op. Van alle New Age-bewegingen mag de antroposofie met recht de meest succesvolle worden genoemd. Desondanks is er veel kritiek op de beweging en haar volgelingen. De relatie van antroposofen met de rest van de samenleving is door de geschiedenis van de beweging heen altijd een probleem geweest. De oorzaak daarvan ligt in eerste instantie bij Steiner zelf, die erop wees dat antroposofen zich moeten distantiëren van niet-antroposofen – tenminste wanneer blijkt dat ze niet te bekeren zijn. Rudolf Steiner sprak bijvoorbeeld over de tweespalt tussen niet-antroposofen en antroposofen en stelde dat niet-antroposofen ten onder zouden gaan als ze de hulp van antroposofen niet willen aanvaarden. Er moet

Ramon De Jonghe (1969), Belgisch freelance publicist en copywriter. Was heel actief binnen de antroposofische beweging, maar is afvallig geworden. Auteur van o.a. het boek 'Focus op de steinerschool – Onderwijs op maat van wie?'

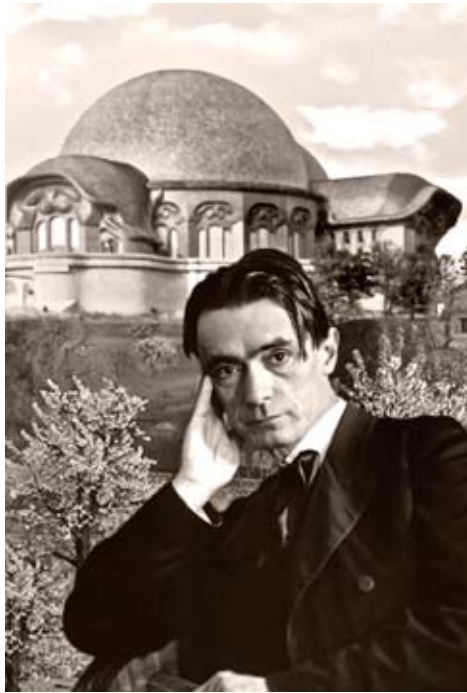
op niet-antroposofen worden ‘ingewerkt’ en als dat niet lukt, moeten niet-antroposofen weg worden gehouden.²⁾ Want, *dixit* Steiner, antroposofen hebben een missie voor de wereld te vervullen: het redden van de aarde en haar beschaving voor de ondergang.³⁾ Aan hoogmoed ontbrak het Herr Steiner in ieder geval niet, wat duidelijk naar voor komt in zijn apocalyptische ideeën en de rol die antroposofen daarin voor de samenleving zouden moeten spelen. Een groter spanningsveld wij/zij kan men bijna niet creëren en het is dan ook niet vreemd dat de antroposofische beweging door sektedeskundigen als sekte wordt beschouwd.⁴⁾⁵⁾

Geesteswetenschap

Nochtans was Steiner aanvankelijk niet zo kritisch ten opzichte van de samenleving. Hij ambieerde zelfs een voor-aanstaande maatschappelijke positie, die van professor. Omdat Steiner echter zijn studie natuurwetenschappen aan de Technische Universiteit van Wenen niet had afgemaakt en hij zijn doctorstitel in de filosofie louter door een professor van de Universiteit van Rostock had toegekend gekregen op basis van het schrijven van een (niet verdedigd) proefschrift zonder aan de Rostockse universiteit te hebben gestudeerd, kwam hij van staatswege niet in aanmerking voor een aanstelling als professor. Kortom: Dr. Steiner liep in werkelijkheid rond met een niet-geaccrediteerde doctorstitel. Ook vandaag de dag nog te koop via een of andere malafide Amerikaanse ‘University’. Uiteraard totaal waardeloos. Naar het grote publiek toe komt het uiteraard goed over wanneer je ‘doctor’ voor je naam kunt plakken. Maar om een academische carrière uit te bouwen is een titel zonder bijhorende vak-kennis onbruikbaar.

Dr. Steiner treedt in 1902 dan maar toe tot de Duitse tak van het Theosofisch Genootschap, een door de occultiste Madame Blavatsky opgerichte loge, en bekleedt er al vrij vlug de hoogste positie. Steiner begint zich tijdens zijn theosofische periode meer en meer tegen de wetenschap te keren, omdat die volgens hem te materialistisch is. Of anders gezegd: des duivels. In 1913 breekt hij met het Theosofisch Genootschap en richt zijn eigen Antroposofische Vereniging op. Hij doopt de inzichten die hij grotendeels heeft overgenomen van anderen, maar vooral van Blavatsky, om tot antroposofie of geesteswetenschap, verzamelt een trouwe schare volgelingen om zich heen en bouwt in het Zwitserse Dornach een tempel die hij naar Goethe noemt: het Goetheanum. Dit is momenteel nog altijd het wereldwijde hoofdkwartier van de antroposofische beweging.

Door zijn antroposofie als geesteswetenschap te benoemen, toont Steiner zich van zijn meest pragmatische, maar ook sluwste kant: hij usurpeert een gangbaar begrip (zoals het in de academische wereld gebruikte geesteswetenschap) en koppelt er een volledig andere betekenisinhoud aan die

Rudolf Steiner, met op de achtergrond het oorspronkelijke Goetheanum; een foto van het huidige gebouw staat achterop de cover van dit blad.

alleen bij ‘ingewijden’ bekend is. Zo creëert hij niet alleen een schijn van wetenschappelijkheid, maar opent hij dankzij een begrip dat vertrouwd in de oren klinkt deuren die anders – wanneer Steiner kleur zou bekennen – gesloten zouden blijven. Het gebruik van zelfgemaakte homoniemen – en daardoor ontstane begripsverwarring – is een van de belangrijkste karakteristieken van de antroposofische beweging die nog te vaak miskend en onderschat wordt. In 1983 wees de pedagoog Imelman er overigens in zijn analyse van de antroposofische pedagogiek al op dat antroposofen graag gebruik maken van de willekeurige associatie.⁶⁾

Steiners corpus

Steiner, die zichzelf helderziende gaven toedichtte, beweerde allerlei te zien wat met het gewone oog niet waar te nemen is. Hij, als zogenaamde ingewijde, had inzage in bovenzinnelijke werelden. Waaruit bestonden zijn ‘imaginaties’ dan zoal? Om dit te weten te komen, staan ons maar liefst 354 boeken

waarop de naam van Rudolf Steiner prijkt ter beschikking. Steiners gedachtegoed beslaat een breed spectrum en niet zelden hebben zijn beschrijvingen veel weg van iemand die onder invloed van geestverruimende middelen is.

Wat Steiner zoal aan ‘realiteiten’ waarnam, was niet gering: duistere machten of demonen die zich, wanneer moeder de vrouw niet vaak genoeg het stof afneemt, in huis nestelen; kabouters die in de diepten van de aarde in diamantmijnen werken⁷⁾; elfen en gnomen⁸⁾; de uit Perzische overleveringen afkomstige kwade geest Ahriman, de lelijke duivel die zich bedient van het schrift om de mens in zijn macht te krijgen⁹⁾; zijn alter ego Lucifer, de knappe verleidelijke duivel¹⁰⁾; als tegengewicht ook engelen, aartsengelen en nog enkele toonladders hogere engelen; het zonnewezen Christus dat van de ene Jezus op de andere overging (want er waren er volgens Steiner twee); het mythologische verzonnen continent Atlantis en zijn aan de zondvloed ontsnapte Ariërs, de meest ontwikkelde soort op aarde die onze huidige cultuur bepaalt¹¹⁾; het blanke of Arische ras, dat alleen maar voordelen heeft ten opzichte van andere rassen¹²⁾; de van de mens afkomstige aap; probleemkinderen waarvan de oorzaak van hun probleem in een rekenfout in de kosmos moet worden gezocht¹³⁾ en de ridders van Koning Arthur die Steiner begin 20ste eeuw met eigen ogen te paard op de heuvels van Groot-Britannië zag galopperen, zijn maar enkele van zijn denkbeelden. De ziener toverde er nog talloze andere uit zijn hoge hoed.

Wie nu denkt of meent te beweren dat deze imaginaties misschien door de ‘ziener’ bedoeld waren als beeldspraak, heeft het helemaal mis. Hij beweerde het over realiteiten te hebben. Voorbeelden waarbij hij engelen, geesten, gnomen, enz. als realiteiten aanduidde, zijn te vinden in meerdere

van zijn publicaties. Door Steiner vaak aangehaalde uitspraken wanneer hij het over zijn bovenzinnelijke waarnemingen en imaginaties had, zijn onder andere: ‘dit zijn gewoon feiten’, ‘dit zijn wetmatigheden’ en ‘het is nu eenmaal een waarheid’.

Steiner zelf beweerde dat hij zijn kennis van ‘hogere werelden’ uit een onzichtbaar boek haalde, de Akasha-Kroniek. De historicus Helmut Zander, een van de best gedocumenteerde onderzoekers op het gebied van de antroposofie, heeft echter minutieus aangetoond waar Steiner de mosterd haalde. Zo bleken bijvoorbeeld Steiners onthullingen over het mythologische Atlantis integraal te zijn overgenomen uit de science-fiction-roman *The Coming Race* van Edward Bulwer-Lytton (1803-1873).¹⁴⁾

Steiners werk is doorspekt met de meest absurde nonsens, maar dat is tegelijk de kracht van de antroposofie. Wie toegang tot Steiners gedachtegoed wil, is genoodzaakt om zich door al deze humorloze kolder heen te werken. Steiner lezen met een kritische, scherpe geest, én in de wetenschap dat wat je leest als waarheid en werkelijkheid wordt verkondigd, is quasi onmogelijk. De enige optie is je verstandelijke functies uitzetten: ogen toe en eten die onverteerbare hap. Mijn ervaring is dan ook dat academici al na het lezen van enkele pagina’s uit Steiners oeuvre doorhebben dat ze met je reinste quatsch te maken hebben en de antroposofische lectuur naast zich neerleggen. En toch – ondanks de in het gedachtegoed aanwezige rassenleer, de overheersende pseudowetenschap, de misleidende begripsverwarring, de geheime religie en het elitaire karakter – blijven Steiners ideeën afname vinden in de samenleving.

In de zestiende eeuw vond een wetenschappelijke revolutie plaats. Anno 2015, een half millennium voortschrijdend inzicht later, roeptoeteren antroposofen – in navolging van hun geestelijk vader Steiner – dat dé wetenschap een demonisch instrument is en laten ze zich liever leiden door kabouter-, trollen- en elfenwijsheden of inzichten van andere creaturen die voor hun ‘geestesoog’ verschijnen. Allemaal goed en wel, maar wat kan je maatschappelijk van antroposofen verwachten als ze het verschil tussen waanbeeld en werkelijkheid niet zien? Of sterker nog: denken dat de waan de werkelijkheid is en omgekeerd?

Antroposofische praxis

Onder andere door het pretentieuze boegeroep van post-modernisten op de verworvenheden van de moderne wetenschap zijn het gouden tijden voor charlatans. Allerlei instituten gebaseerd op gebakken lucht schieten als paddenstoelen uit de grond. Aura-healers, magnetiseurs en andere piskijkers die zelfs niet kunnen uitleggen waar ze mee bezig zijn, vinden de weg naar het grote publiek. God mag dan door Nietzsche wel dood verklaard zijn, het geloof in en de hang naar het onverklaarbare is daardoor zeker niet verdwenen. Voor wie de feiten te pijnlijk zijn, rest nog altijd de fictie, de vlucht in de fantasie. Wie zei ook alweer dat religie opium van het volk is?

Helena P.
Blavatsky

De opmars van het irrationele komt antroposofen goed uit. Als wij weer in gebedsgenezers en toverkollen willen geloven en daar tonnen geld aan willen spenderen, dan kan Rudolf Steiners gebedsmolen ook wel weer worden aangedraaid, niet? En zo surfen antroposofen mee op de golven van de zee van baarljke nonsens die iedere dag de kusten van de beschaafde wereld overspoelt. De antroposofische oceaan van halfwijsheid beslaat een heel gamma aan toepassingen: steiner/vrijeschoolpedagogie, heilpedagogie, sociaaltherapie, biologisch-dynamische landbouw, euritmie (dans), organische architectuur, banken, ouderenzorg, antroposofische geneeskunde, farmacie, cosmetica, ... Antroposofen zitten overal, maar toch voornamelijk bij de meest kwetsbare mensen in de samenleving: kinderen, zieken, ouderen en gehandicapten. Bij die doelgroepen zijn ‘wonderen’ gemakkelijker aan de man te brengen en wordt al vlugger een wonder verwacht. Hoeveel kankerpatiënten is door antroposofen valse hoop¹⁵⁾ gegeven met het kwakzalvermiddel Iscador?¹⁶⁾ En hoeveel van die patiënten zijn een onnodige en pijnlijke dood gestorven doordat ze zich niet regulier wilden laten behandelen, omdat ze op de antroposofische inzichten vertrouwden? Dat een antroposofisch arts zoals Erik Baars al 8 jaar een leerstoel heeft aan de Hogeschool Leiden en in de

hoedanigheid van ‘onderzoeker’ doodleuk in de media mag verkondigen dat maretak tumoren doet verdwijnen¹⁷⁾, is niet alleen een schande voor de medisch/academische wereld, maar toont ook aan dat antroposofische kwakzalverij niet langer door allerlei achterpoortjes de academische wereld binnenkomt. Steiners volgelingen worden zelfs door de grote poort van hogescholen binnengeloodst. Hogeschool Leiden heeft overigens niet alleen een lectoraat antroposofische gezondheidszorg geïnstalleerd, maar biedt ook een opleiding tot antroposofisch leraar aan: de Vrijeschool Pabo (voorheen Hogeschool Helicon). Aspirant-leraren krijgen er een antroposofisch bad en mogen daarna het gevaarlijke en onwetenschappelijke¹⁸⁾ steinercurriculum op de kinderen loslaten.^{19) 20)} De antroposofische ‘vrije’school is de bekendste branche op de antroposofische markt. Dat de antroposofische school decennialang te kampen heeft met een onuitputtelijke stroom van kritiek van zowel oud-leerlingen, ouders, academici, journalisten als politici en meermaals aangetoond is dat dit soort onderwijs ondermaats is^{21) 22)}, weerhoudt antroposofen er niet van om te blijven scanderen dat hun onderwijs het betere onderwijs is.

De rol die de media hierin spelen is opvallend: als je de Nederlandse kranten van het voorbije jaar erop naleest, lijkt de antroposofische pedagogiek wel het achtste wereldwonder. Dit is nochtans dezelfde pedagogiek die in Duitsland een enorme aantrekkingskracht voor extreemrechts blijkt te hebben. Maar liefst vijf keer haalden de antroposofische waldorfscholen er het voorbije jaar de krantenkoppen in verband met overmatige sympathieën voor extreemrechtse en samenzweringstheorieën.²³⁾ Extreemrechtse demagogen die aanhangers rekruteren, zouden een voorkeur hebben voor leerlingen van antroposofische scholen. Dat lijkt op het eerste zicht vreemd, omdat de steinerbeweging het imago heeft van vergaarplaats voor geitenwollensokkendra-

gende boomknuffelaars ► die zich in slecht onderhouden hippiecampers van de ene Moeder Aarde-viering naar de andere begeven. Maar schijn bedriegt. Bij nader inzien is het helemaal niet zo vreemd dat leerlingen van de antroposofische school gemakkelijk aansluiting vinden bij extreemrechtse bewegingen. De kern van het antroposofisch mensbeeld waarop de steinerpedagogie zich beroept, is immers Rudolf Steiners rassenleer. Doordat de antroposofische school Steiners inzichten op een voor kinderen aangepaste wijze aanbiedt, krijgen ze de antroposofische geest, die fundamenteel Germano-centrisch is, met de paplepel ingegeven. Even ter herinnering: het is nog geen twintig jaar geleden dat in Nederland onder druk van de publieke opinie de 'vrije'scholen het vak 'Rassenkunde' uit het lesprogramma verwijderden.²⁴⁾ Dit is echter slechts een lippendienst gebleken. Antroposofen hebben nooit werkelijk afstand genomen van Steiners racisme en publiceren op dit moment nog steeds onversneden racistische teksten van Steiner en zijn adepten zoals Richard Karutz en Max Stibbe.²⁵⁾

Koekoeksei

Maar het gaat verder dan antroposofische scholen als speelveld voor ideologische doeleinden²⁶⁾ of de antroposofische geneeskunde en haar magische geneesmiddelenleer.²⁷⁾ Er is eenvoudigweg geen antroposofisch werkgebied waar geen luchtje aan is. Als antroposofen al stil worden wanneer er kritische vragen worden gesteld over hun hedendaagse praxis, dan blijken ze wanneer het over de geschiedenis van hun beweging gaat wel doof en stom te zijn.

Het is ook lastig om als beweging die voornamelijk inkomsten genereert aan de linkerzijde van de maatschappij toe te geven dat je ideeën zo rechts zijn dat zelfs in het Derde Rijk de nazi's ervoor open stonden. We gaven al het voorbeeld van de huidige relatie van extreemrechts met de waldorfscholen in Duitsland, die tijdens het naziregime overigens op de steun van niemand minder dan nazipartijleider Rudolf Hess konden rekenen. Antroposofen lieten ook geen gelegenheid onbetuigd om de nazi's te overtuigen dat hun scholen 'op kleine schaal dat verwerkelijken wat de volksgemeenschap in de nationaalsocialistische staat in het groot nastreeft'²⁸⁾

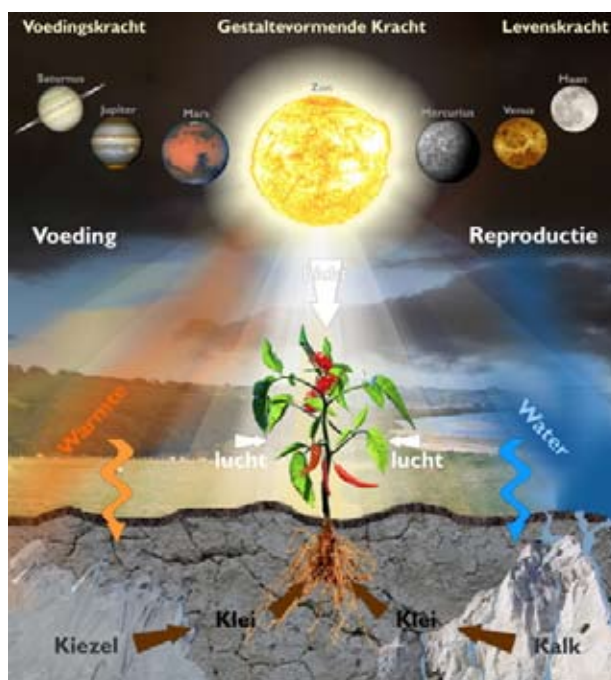
Ook op het gebied van de geneeskunde lieten antroposofen in het Derde Rijk van zich horen en trad de vereniging van antroposofische artsen in het kader van de nationaalsocialistische gezondheidspolitiek de 'Reichsarbeitsgemeinschaft für eine Neue Deutsche Heilkunde' bij. Het farmaceutisch bedrijf Weleda

ondersteunde op haar beurt dan weer de SS-arts Sigmund Rascher, een oud-leerling van de antroposofische school die in het concentratiekamp Dachau dodelijke proeven op mensen deed. Weleda voorzag Rascher van de nodige materialen.²⁹⁾ Ditzelfde Weleda profileert zich vandaag de dag als mens-, dier- en natuurvriendelijk. Die mensvriendelijkheid heeft het bedrijf er enkele jaren geleden evenwel niet van weerhouden om samen met onder andere zusteronderneming Wala een journalist tienduizenden euro's te betalen om critici van alternatieve geneeskunde in diskrediet te brengen en publiekelijk aan de schandpaal van de media te binden.³⁰⁾ Weleda toen en nu. Mensvriendelijk?

De biologisch-dynamische landbouw ▼, met haar stokpaardje Demeter, had meer dan een voet binnen bij de nationaalsocialisten. In hetzelfde concentratiekamp waar Rascher zijn mensenproeven deed, bevond zich een biologisch-dynamische tuin en in 1935 werd het 'Reichsverband für biologisch-dynamische Wirtschaftsweise' coöperatief lid van het nationaalsocialistische 'Deutschen Gesellschaft für Lebensreform'.³¹⁾ Hoge SS-functionarissen voerden op verscheidene plaatsen de biologisch-dynamische landbouw in en Demeter bejubelde in haar tijdschrift Adolf Hitler en de militaire overwinningen van het Duitse Rijk.³²⁾

Extreemrechtse elementen zijn ook terug te vinden in De Christengemeenschap. De toonaangevende antroposofische priesters Werner Haverbeck en Friedrich Benesch waren nazi's en behoorden zelfs tot de SS. In 1963 richtte Haverbeck in Vlotho het Collegium Humanum op: een studiecentrum dat aansluiting probeerde te krijgen met de ecologische beweging. In de jaren 70 hadden in het Collegium Humanum de voorbereidende gesprekken voor de oprichting van de politieke partij 'Die Grünen' plaats. In 2008 werd het Collegium Humanum verboden³³⁾, omdat het een neonazistisch centrum van holocaustontkenning en antisemitisme was. Paradoxaal genoeg waren het 'Die Grünen' die hadden aangedrongen op het verbod. Misschien waren ze niet zo blij dat de extreemrechtse antroposofen hun koekoeksnest onder de linkse vogel hadden geschoven?

Het mag wel duidelijk zijn dat antroposofen - zonder afstand te nemen van hun racistisch gedachtegoed - de laatste decennia nogal een koersverandering van rechts naar links hebben gemaakt. Antroposofen zijn dan ook gespecialiseerd in het leggen van eieren in andermans nest en het laten leggen van andermans (gouden) eieren in hun nest, afhankelijk van wie aan de

macht is en wat het meeste voordeel oplevert. Net zoals kameleons veranderen ze van gedaante als de omgeving dat vereist. Een ander, of beter, iemand anders' jasje is zo aangetrokken: Collegium Humanum, geesteswetenschap, Goetheanum, vrije school, duurzaam ondernemen, ... Een naam op een stuk papier zetten is snel gebeurd en nadien kan je doen wat je wil. Wie om uitleg vraagt, krijgt een postmodern betoog te horen. *Anything goes.*

En dan was er nog...

Oh ja, duurzaam ondernemen. Ik noemde in het begin ook nog even de Triodos Bank, de financiële melkkoe van het antroposofisch netwerk. 'Duurzaam, ethisch en met respect voor de menselijke waardigheid', kwaken antroposofen. Het is van alle zaken die hier aan bod zijn gekomen overigens het enige antroposofisch initiatief dat niet bij leven van Rudolf Steiner ontstond, maar pas in 1980. De cliënteel is idealistisch en van overwegend groenlinkse signatuur. Ik heb te doen met die mensen, want de Triodos Bank misleidt het publiek op grote schaal. Zo investeert deze 'groene' bank wel degelijk in projecten en bedrijven die weinig tot niets met duurzaam ondernemen, ecologie of *fair trade* te maken hebben, stopt ze zelfs geld in ondernemingen die op hun beurt de kernwapenindustrie steunen³⁴⁾ en vindt ze het zelf helemaal niet onethisch dat ze *offshore*-constructies heeft opgericht in belastingparadijzen³⁵⁾ of dat haar directeuren met milieuonvriendelijke wagens rondrijden. Die antroposofen en hun janusgezicht toch. Maar ze vangen wel geld, hebben zich bij de Club van Rome binnengewurmd en schuiven aan tafel bij een Herman Wijffels, een Prinses Irene en de bobo's van Shell. Eigenlijk niet zo slecht voor een stel wederopgestane hippies. Wel zonde van de malaise die ze veroorzaken.

- 1) Rudolf Steiner, *Conferences with Teachers of the Waldorfschool in Stuttgart*, voll, SFS Publications 1986, p.125 'We must worm our way through. [I]n order to do what we want to do, at least, it is necessary to talk to the people, not because we want to, but because we have to, and inwardly make fools of them.'
- 2) R. Steiner, GA237, RSNV 1966, p.139 e.v., Vertaling: 'Nemen we aan dat een antroposoof een nauwe band heeft met een niet-antroposoof. Dan kan het dus zijn dat de antroposoof oude karmische banden met de niet-antroposoof moet vereffenen, of het andere kan zich voordoen dat de niet-antroposoof karmische banden voor de toekomst moet smeden met de antroposoof. Tenminste, deze twee situaties zijn de enige - allemaal een beetje verschillend natuurlijk - die ik kon waarnemen. Daarbuiten is er niets, behalve deze twee gevallen is er niets. Daaruit volgt echter dat het nu werkelijk om een tijd van grote beslissingen gaat: dat ofwel ingewerkt wordt op de niet-antroposofen in de zin dat ze tot de Michaël-gemeenschap komen, ofwel dat er gewerkt wordt om diegenen die niet tot de Michaël-gemeenschap behoren er verre vandaan te houden. Dat is de tijd van de grote tweespalt, de grote crisis, waarvan eigenlijk de heilige boeken van alle tijden spreken en die in de grond bedoeld is voor onze tijd.'
- 3) R. Steiner, GA237, RSNV 1966, p.139 e.v. Vertaling: 'Ik heb laten verstaan dat de mensen die nu met volle intensiteit actief zijn in de antroposofische beweging, op het einde van de eeuw zullen terugkomen, dat zich dan anderen met hen zullen verenigen, omdat daardoor definitief zal moeten beslist worden over de redding van de aarde, over het redden van de aardebesaving voor de ondergang. Dat is de missie van de antroposofische beweging...'
- 4) Grégoire Perra, *L'endoctrinement des élèves à l'Anthroposophie dans les écoles Steiner-Waldorf*, UNAFDI 2011
- 5) Rapport van het Parlementair onderzoek met het oog op de beleidsvorming ter bestrijding van de onwettige praktijken van de sekten en van de gevaren ervan voor de samenleving en voor het individu, inzonderheid voor de min-

- derjarigen. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, gewone zitting 28/04/1997
- 6) J. Imelman en P. Van Hoek, *Hoe vrij is de Vrije School?: een analyse van de antroposofische pedagogiek*, Intro 1983
- 7) R. Steiner, *Natuurwezens – de wereld van vuurwezens, elfen, nimfen en gnomen*, Vrij Geestesleven 1990
- 8) Ibidem
- 9) H. P. van Manen, *Wanneer verwachtte Rudolf Steiner de incarnatie van Ahriman?*, Perun 2007
- 10) R. Steiner, *Lucifer-Ahriman-Asoera's*, Pentagon 2009
- 11) R. Steiner, *Aus der Akasha Chronik*, Rudolf Steiner Verlag 1986
- 12) R. Steiner, *Die Mission Einzelner Volksseelen im Zusammenhange mit der germanisch-nordischen Mythologie*, Philosophisch-Anthroposophischer Verlag 1922
- 13) Rudolf Steiner: *Konferenzen mit den Lehrern der Freien Waldorfschule in Stuttgart 1919-1924*, GA 300
- 14) H. Zander, *Anthroposophie in Deutschland – Theosophische Weltanschauung und gesellschaftliche Praxis 1884–1945*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2007 – p.642 ev
- 15) C. Renckens, *Met Steiner het bos in*, Skepsis jrg.13, nr.2, 2000, <http://www.skepsis.nl/ziekenhuis.html>
- 16) C.P. Van der Smagt, *Iscador – Maretak is om onder te kussen, niet om kanker te genezen*, VtdK 07/09/2008, <http://www.kwakkzalverij.nl/743/iscador>
- 17) R. Minkhorst, *Het beste van twee werelden*, Leidsch Dagblad 01/07/2015, http://www.leidschdagblad.nl/regionaal/leidenenregio/article27438288.ece/Het-beste-van-twee-werelden_
- 18) P. Vinthagen Simpson, *Stockholm University ends Steiner teacher training*, The Local 26/08/2008, <http://www.thelocal.se/20080826/13944>
- 19) G. Perra, *L'endoctrinement des élèves à l'Anthroposophie dans les écoles Steiner-Waldorf*, UNAFDI 2011
- 20) A. Lewis, *What the Steiner Waldorf School Movement did not want you to read*, The Quackometer 14/06/2013, <http://www.quackometer.net/blog/2013/06/what-the-steiner-waldorf-school-movement-did-not-want-you-to-read.html>
- 21) H. Steenbergen, *Vrije en reguliere scholen vergeleken. Een onderzoek naar de effectiviteit van Vrije scholen en reguliere scholen voor voortgezet onderwijs*, RUG 2009
- 22) J. de Bilde, B. De Fraine en J. Van Damme, *Methodescholen in het Vlaams basisonderwijs – een overzicht van onderzoek naar de werking en effecten van methodescholen op basis van SIBO*, Centrum voor onderwijs-effectiviteit en –evaluatie Onderzoekseenheid Onderwijskunde Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen KU Leuven 2013
- 23) A. Martins, *Ein kosmisches Komplott*, Jungle World nr.33, 13/08/2015, <http://jungle-world.com/artikel/2015/33/>
- 24) T. Jeurissen, *Een kruistocht antroposofie en racisme*, De Groene 05/02/1997, <http://www.groene.nl/artikel/een-kruistocht-antroposofie-en-racisme>
- 25) M. Stibbe, *Het ontwaken der gekleurde rassen*, Vrije Opvoedkunst 09/1961, *Antrovista* 2015, <http://vok.antrovista.com/tijdschrift.php?t=143&p=2&b=0>
- 26) L. Aigner, *Mit Schlingenmalen zum Schreiben finden*, Der Standard 05/06/2011, <http://derstandard.at/1304553480433/derStandardat-Reportage-Mit-Schlingenmalen-zum-Schreiben-finden>
- 27) B. de Boer, *Het juiste niveau van domheid. De antroposofische geneesmiddelleer*, *Skepter* jrg. 16 nr.3 2003, <http://www.skepsis.nl/antroposofisch.html>
- 28) Memorandum aan Rudolf Hess van maart 1935, Titel: „Natur und Aufgaben der Waldorfschulen“, geciteerd naar: Peter Staudenmaier, „Der ursprüngliche politische Kontext der Waldorf-Bewegung“, <http://blog.piram.com/2011/03/anthroposophie-dreigliederung-und-demokratie/>
- 29) P. Staudenmaier, *Between occultism and fascism: Anthroposophy and the politics of race and nation in Germany and Italy, 1900-1945*, dissertation Cornell University 2010, p.251
- 30) J. Lubbadeh, *Schmutzigen Methoden der sanften Medizin*, *Sueddeutsche Zeitung* 30/06/2012, <http://www.sueddeutsche.de/wissen/homoeopathie-lob-by-im-netz-schmutzige-methoden-der-sanften-medizin-1.1397617>
- 31) Staudenmaier, p.489
- 32) Staudenmaier, p.484
- 33) A. Speit, *Neonazi-Verein soll verboten werden. Rudolf Steiners rechte Erben*, Taz 12/03/2008, <http://www.taz.de/!5185245/>
- 34) H. Chin-A-Fo & C. Hensen, *Triodos Bank toch niet helemaal groen*, NRC 30/03/2013, <http://www.nrcreader.nl/artikel/799/triodos-bank-toch-niet-helemaal-groen>
- 35) D. Leloup, *Triodos aussi transit par les paradis fiscaux*, M-Belgique 20/04/2013, <http://www.mbelgique.be/2013/04/triodos-aussi-transite-par-les-paradis.html>

Krenken moet!

Theodor Holman

Lezing van Theodor Holman tijdens de Vrijdenkersdag te Utrecht op 6 juni 2015; transcriptie gemaakt door **Leon Korteweg**, bestuurslid DVG.

Ik zal proberen me aan de tijd te houden, dames en heren, wat heel erg moeilijk is voor mij. Dit leek me wel een goed gezelschap om maar meteen het verhaal te vertellen van Reverend Jones. Ik weet niet of u Reverend Jones kent, ik kende hem niet. Ik geloof dat-ie in Ohio zat. Ik werd op hem opmerkzaam gemaakt door een rubriek in mijn radioprogramma met Max Pam. Max zei tegen mij: 'Kijk eens naar Reverend Jones op YouTube'. En die Reverend Jones deed iets – het was 2007 – wat ik heel opmerkelijk vond. Hij had in een kerk een soort rare stelling gemaakt en daarin stopte hij een koran, en vervolgens was er een kittig misdienaartje en die moest die koran in de fik steken. En dat was wel iets om te zien. Daar gebeurde iets. En het grappige was: een dag later 'ontploften', zou je kunnen zeggen, de meningen hierover. Iedereen vond het werkelijk schandelijk, en ik moet eerlijk zeggen dat ik dacht: 'Dit gaat wel ver, die Jones moet voor z'n leven vrezén.' Het merkwaardige was ook: Hillary Clinton, die vond het een schande. Hier in de politiek werd er wel naar gevraagd: ik weet nog wel, Seegers, die vond het een schande. [Zelfs] Geert Wilders vond het een schande.

Wat er gebeurde was dat een ploeg van de EO eens naar die Reverend Jones toeging. En die zagen daar een man die eigenlijk buitengewoon rustig was, weloverwogen redeneerde en zei: 'Kijk, luister, wij hebben hier vrijheid van meningsuiting. En ik voel me enorm beledigd dat mensen op basis van de Koran in 2001 het World Trade Center zijn binnengevlogen. Dat vond ik zó erg. Op basis van die Koran. Dus vind ik dat ik nou die Koran mag verbranden. Wat is daar mis aan? Wat is de verhouding?' En ik dacht: 'Ja, daar heeft-ie zeker wel een punt.'

Na de moord op Theo van Gogh, die een hele goede vriend van mij was, heb ik heel veel over die vrijheid van meningsuiting gesproken. En ik ben toen voortdurend gestuit op twee misverstanden die ik de

hele tijd maar ervaarde.

Het eerste was dat die vrijheid waar we het over hebben niet iets is wat vaststaat; dat denkt iedereen maar, maar het is heel moeilijk om in een goed woordenboek op te zoeken wat die vrijheid nou precies is. Wat is het nou? De 'vrijheid' van mijn ouders is een andere 'vrijheid' dan die ik heb, en de vrijheid van meningsuiting die mijn ouders destijds hebben bevochten is ook een andere dan die ik bevecht. Totaal anders. Mijn ouders waren heel ruimdenkende mensen en zij vonden dat je eigenlijk alles mocht zeggen, behoudens oproepen tot geweld. Ik ben een andere mening toegedaan: ik vind dat mensen wél mogen oproepen tot geweld. En waarom ik dat vind is omdat we het eigenlijk al doen. Maar goed, dat terzijde.

Het tweede misverstand – dan moet ik even op mijn briefje kijken – is iets wat vaak uit het oog wordt verloren, al hebben wij er hier wel aandacht aan besteed. Dat is dat die vrijheid van meningsuiting eigenlijk alleen maar te maken heeft met de overheid. Als hier Joep [Schrijvers] tegen

mij zegt: 'Zou je alsjeblief het woord 'Joden' niet noemen?', dan zal ik dat niet doen, en ik vind dat hij het volste recht heeft om mij dat te verzoeken. Dat heeft niets te maken met de vrijheid van meningsuiting. Het heeft pas te maken met de vrijheid van meningsuiting als de overheid gaat zeggen: 'Wil je alsjeblief dat niet doen en je gedragen?' Als de overheid mijn gedrag gaat voorschrijven, dat vind ik pas erg.

En daarom vond ik het ook erg, om terug te komen op Reverend Jones, dat op een gegeven moment de dominee door Obama terecht werd gewezen. Obama, de president van de Verenigde Staten, ging die dominee uitnodigen naar het Witte Huis om eens even met hem te praten. En gelukkig is de dominee niet gegaan, want hij zegt: 'Mijn president heeft hier absoluut niets mee te maken.'

Dit even geschetst als kader dat ik belangrijk vind. Waarom ben ik voor krenken? Waarom vind ik dat we mogen oproepen tot geweld – als dat noodzakelijk is? Waarom vind ik dat vallen onder de vrijheid van meningsuiting? Ik zal u zeggen waarom ik dat vind, en dat is omdat we dat eigenlijk al doen. Omdat we ongelofelijk hypocriet daarover redeneren. Hypocriet in de vorm: we noemen een missie die naar het buitenland gaat, naar Mali of Afghanistan, een 'vrede-smissie'. [Maar] het is een oproep tot geweld! Een oproep tot geweld door de Tweede Kamer, dat mag dus, dat is uitstekend, maar we praten daar ook over. Vrijheid van meningsuiting die niet mag oproepen tot geweld? We dóen het! We hébben al geweld. Dus daarom vind ik dat je dat rustig mag doen.

Krenken hoort daar ook bij. Dat breekt namelijk, hoe je ook krenkt, ook al is het nog zo stom, ergelijk en verschrikkelijk, de discussie open. Dat deed de ◀Reverend Jones, want wij gingen daar

onmiddellijk over praten, en ik heb het zelf ook meegemaakt op het moment dat er daadwerkelijk gekrenkt werd. Ik heb dat heel vaak meegemaakt met Theo van Gogh en die kon zeer goed krenken. Maar laat ik een ander voorbeeld nemen dat een paar jaar geleden speelde, namelijk die kopvoddentaks. Wat merkte je meteen aan die discussie? Geert Wilders had 'kopvoddentaks' gezegd en meteen gingen wij daar een ethisch, moreel probleem van maken. Terwijl, wat is daar nou juist zo mooi aan? Iemand had gewoon moeten zeggen: 'Meneer Wilders, wat bedoelt u daar nou precies mee?' En dat is goed. Daarom was dat gescheld van Wilders toch goed, omdat hij dan gedwongen zou worden uitleg te geven wat hij daarmee precies bedoelt.

En zo bevechten we ook de vrijheid: door voortdurend maar te vragen wat er aan de hand is. En dat zou je elke keer dat er gescholden wordt moeten doen. Ik zal u zeggen – ik kan het zelf helaas niet zo goed – dat is ook de reden dat de meeste mensen en ook Theo van Gogh▲ gingen schelden, namelijk omdat ze hoopten en hopen dat ze weerwoord krijgen. Dat je dan op dat moment tot een uitleg komt van wat er daadwerkelijk aan de hand is. Ik heb dat verschillende keren zelf ook meegemaakt, dat ik voor het gerecht moest verschijnen omdat ik had gezegd dat 'elke christenhond een misdadiger is'. En ik kan je vertellen, dat is heel vervelend als je daarvoor van het Openbaar Ministerie naar het politiebureau moet komen om erover ondervraagd te worden. Maar toch heb ik dat proces als buitengewoon prettig ervaren op een bepaald moment, omdat dat gescheld door de rechter volkomen werd uitgebeend.

Wat bedoelde ik daar nou precies mee? Wanneer gebruik je het woord 'christenhond'? Hoe zat dat precies in mekaar? Eigenlijk ben ik er wel voor dat als je een goeie rechter hebt, hij het precies uitzoekt. Dat was het fijne, dat ik precies kon uitleggen wat ik daarmee bedoelde. En die uitleg is voor een gezonde democratie – en die bepaalt het op een gegeven moment – zo uitermate belangrijk.

Maar er is nog een reden waarom ik vind dat krenken eigenlijk móet. Zoals wij hier zitten, hebben we misschien allemaal een keurige opleiding gehad en zijn we welbespraakt en weten we precies hoe we de dingen onder woorden zouden moeten brengen. Maar niet iedereen is welbespraakt. Niet iedereen kan meteen zijn gevoelens op een goede manier

formuleren. Niet iedereen is in staat een onderscheid te maken tussen werkelijkheid en wat werkelijkheid niet is. Niet iedereen is in staat om logisch te redeneren. En toch zijn dat de mensen die een stem moeten hebben. En dat

zijn misschien de mensen die zullen zeggen: 'Vuile rotjood! Kutmarokkaan! Klootzak!' – weet ik veel, al die scheldwoorden. Juist die mensen moet je ook een stem kunnen geven. Juist in een goede democratie moet dat mogelijk zijn. En wat moet je dan doen? Vragen waarom ze dat zeggen. Vragen waarom ze zo schelden. Dat is ook wat ik in mijn vak – ik ben radiopresentator, maar ik noem mezelf liever interviewer – voortdurend merk dat openheid geeft, dat de boel kan openbreken en noodzakelijk is.

Ik merk een enorme politieke correctheid in het debat, ook over de vrijheid van meningsuiting. We hebben een soort ethische reflex om van alles een ethisch probleem te maken. Op een moment dat er iets gezegd wordt over Joden, dan maken we daar een ethisch probleem van. Op een moment dat er iets gezegd wordt over moslims, dan maken we daar ook snel een ethisch probleem van. *Das tut man nicht* om dat zo te formuleren.

Die politiek correcte reflex, daar moeten we eigenlijk op de een of andere manier van af, want hij belemmert ons. Als alles wordt teruggebracht tot een ethisch probleem, ontnemt dat je zicht op de werkelijkheid. Welke werkelijkheid dat is, weet ik niet, maar daar kom je pas achter als je gaat vragen naar het diepere motief.

Daarom vind ik dus dat je eigenlijk moet krenken. En door de geschiedenis heen – het is al geformuleerd door andere sprekers die dat veel beter hebben gedaan

dan ik – is het zo dat de wetenschap ook gekrenkt heeft. Op het moment dat Galileo Galilei▲ met zijn visies kwam, toen werd-ie meteen door de kerk veroordeeld. Dat vonden ze zeer kwetsend. Maar hij heeft gelukkig gekwetst, op een – vind ik – briljante manier. En dat zul je altijd zien. En vrijheid is niet iets wat vaststaat; die vrijheid moet voortdurend bevochten worden. Die vrijheid verandert continu. Vrijheid is gelukkig iets wat de hele tijd verandert. Het kan best zijn dat ik er over 20 jaar heel andere opinies op na houd. Ik ben al veranderd. Vroeger vond ik dat je alles mocht zeggen, behalve een oproep doen tot geweld; ik ben nu de mening toegedaan dat je ook mag oproepen tot geweld, want ik vind het voor mij moreel noodzakelijk om op een gegeven moment te zeggen: 'En nou is het genoeg geweest, nou gaan we aanvalen. Ik roep jullie op om nou de wapens op te pakken en iets te ondernemen tegen die of dat.' Daarom kon ik niet volhouden dat... dat is krenkend, dat weet ik, dat gaat te ver, misschien, om die mening [er] op [na] te houden, maar ik vind dat het al gebeurt en ik vind dat het moet.

Ik hoop dat ik nu genoeg aanleiding heb gegeven om straks voor wat discussie te zorgen (lacht). Dus ik wou het hier bij laten. Dames en heren, ik dank u wel! (Applaus)

Botsende beschavingen om de oude wereldzee

Ewout Klei

In 1989 leek met de val van de Berlijnse Muur het einde van de geschiedenis te zijn aangebroken. De communisten hadden verloren, het vrije Westen had gewonnen. Helaas kregen Francis Fukuyama en andere optimisten ongelijk. In voormalig Joegoslavië brak een bloedige oorlog uit, in Rwanda slachtten de Hutu's en Tuti's elkaar af en op 11 september 2001 kaapten islamitische extremisten vier passagiersvliegtuigen, waarmee ze dood en verderf zaaiden in New York en Washington. De geschiedenis was nog lang niet afgelopen.

Volgens de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington zouden cultuur, identiteit en religie de belangrijkste bronnen van conflict worden na de Koude Oorlog. Huntington formuleerde zijn theorie voor het eerst in 1993, in 1996 werkte hij het uit in zijn boek *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Het geweld op de Balkan en in Afrika, maar vooral het islamitische terrorisme en de reactie van het Westen daarop lijken Huntington gelijk te hebben gegeven.

Dit jaar verschenen er vlak achter elkaar twee boeiende boeken over de door Huntington aangekaarte problematiek: *De geopolitiek van emotie* van de Franse politicoloog Dominique Moïsi, en *Aan het roer staat het hart* van historicus George Harnick. Is het botsen van de beschavingen onvermijdelijk? En voor welke uitdagingen staat Europa?

De geopolitiek van emotie verscheen voor het eerst in 2009. Het boek is geactualiseerd met een voorwoord dat Dominique Moïsi na de aanslagen in Parijs op Charlie Hebdo en een Joods winkelcentrum schreef. Volgens Moïsi wordt de wereldpolitiek beheerst door emotie. Drie emoties zijn nu dominant: angst, vernedering en hoop. Het Westen wordt voornamelijk beheerst door angst, het Midden-Oosten door het gevoel van vernedering en de zucht naar wraak, en het Verre Oosten ten slotte wordt beheerst door hoop, het optimistische gevoel dat het straks beter wordt.

Moïsi hanteert het door hem geschetste kader niet dogmatisch. Het is niet zo dat het Westen altijd door angst werd beheerst en het Midden-Oosten altijd door vernedering. Emoties kunnen omslaan. Daarnaast zijn er sommige landen waar de stemming anders is. Japan is na economische crises pessimistisch, net als Europa. Sommige islamitische landen, de Verenigde Arabische Emiraten en Qatar, vertonen daarentegen ook optimistische trekken: hun economieën groeien net zo hard als hun torenflats.

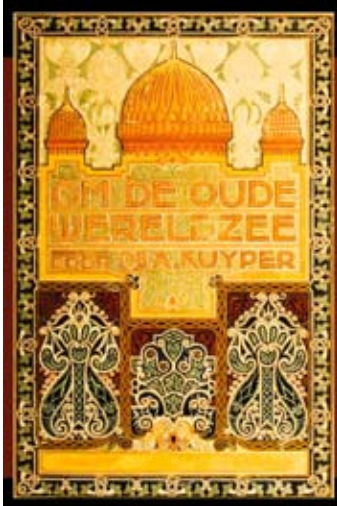
De nuances die Moïsi maakt, zorgen voor een realistischere visie op de wereldpolitiek. Politici, beleidsmakers en opiniemakers die het kader van Huntington hanteren beschouwen de islam als een monolithisch blok. In dat beeld is de islam 'in wezen' gewelddadig, intolerant en vrouwonvriendelijk en zal dat altijd ook blijven. Moïsi laat zien dat dit gevoel van vernedering een fenomeen is dat vooral de laatste decennia een grote rol speelt. De stichting van de staat Israël in 1948, de verloren oorlogen van de Arabische landen tegen Israël in 1967 en 1973 en de Amerikaanse inval in Irak in 1991 zorgden voor een gevoel van machteloosheid. Hoe konden de moslims, die volgens de leer van de islam een superieure religie hebben, verliezen van mensen die een inferieure religie aanhangen? Het is uiteraard niet zo dat alle moslims sympathiseren met Al Qaida of ISIS. Niettemin appelleren deze organisaties aan het breed gedeelde gevoel van vernedering en de zucht naar wraak. De islam die Al Qaida en ISIS voorstaan is een islam ontdaan van alle vreugde, alle nieuwsgierigheid, alle schoonheid. Alleen het gewelddadige, het intolerante en vrouwonvriendelijke blijven over.

Het boek *Aan het roer staat het hart* schreef George Harinck toen hij in het voetspoor van zijn grote held Abraham Kuyper een reis maakte om de landen van de Middellandse Zee, de 'oude wereldzee'. Abraham Kuyper maakte deze reis in 1905-1906 nadat de gereformeerde voorman de Tweede Kamerverkiezingen had verloren en niet meer kon terugkeren als minister-president. Zijn reis was, zeker voor die tijd, van ongekende proporties. Kuyper deed in negen maanden tijd 16 landen rond de Middellandse Zee aan en doorkruiste het christelijke Europa, islamitisch Noord-Afrika en de Levant en het door het Jodendom gestempelde Palestina. Harinck probeerde in zijn reis voor de Nederlandse televisiezen-

Aan de hand van twee boeiende boeken, *De geopolitiek van emotie* van de Franse politicoloog Dominique Moïsi en *Aan het roer staat het hart* van historicus George Harinck, gaat Ewout Klei in op de theorie van botsende beschavingen en de terugkeer van hoop.

Ewout Klei (1981) is historicus en publicist en redactielid van De Vrijdenker; momenteel werkend aan een boek over de geschiedenis van de JOVD.

der IKON alle plekken waar Kuyper was geweest te bezoeken. Alleen Syrië moest hij links laten liggen vanwege de burgeroorlog in dat land. De Krim, in 2014 geannexeerd door Rusland, was gewoon bereikbaar. Je kunt dit echter alleen doen via Moskou en dan met een binnenlandse vlucht naar de Krim. Net als Turks Cyprus, dat alleen via Turkije te bereizen valt, wordt de Krim internationaal niet erkend.

An het roer staat het hart is geen wetenschappelijk boek en pretendeert dat ook niet te zijn. Het is reisverslag, een essay, een boek vol persoonlijke ideeën en ontboezemingen, je kunt het zelfs lezen als een vroom pelgrimsverhaal. Harinck is gereformeerd, weliswaar van het niet-dogmatische soort, en zijn persoonlijke geloof kom je op elke pagina tegen. Hinderlijk vind ik dit trouwens niet. Dat het christendom nagenoeg verdwenen is uit Noord-Afrika en de Levant doet veel mensen niets, maar Harinck lijdt hieronder en dit maakt het boek – vreemd genoeg – juist mooier, literairder. Zijn bezoekjes aan orthodoxe kloosters in het oosten van Turkije, zijn verhalen over de Kopten in Egypte en zijn beschrijving van de christelijke overblijfselen in Noord-Afrika hebben iets moois, zoals het kijken naar ruïnes ook iets moois heeft.

Harinck maakt zich geen enkele illusie over wat er met het christendom gaat gebeuren als de islam het in Europa voor het zeggen zou gaan krijgen. En hoewel hij dit niet met zo veel woorden zegt, lijkt het er ook op dat Harinck gelooft dat dit onze groene toekomst zal zijn: het zwakke, ontkerkelijkte Europa wordt straks overspoeld en dit zal het einde betekenen van de wereld zoals wij die nu kennen. Harinck is als geboren calvinist een raspessimist. Voor Harinck is de islam van ISIS de ultieme islam, de uiterste consequentie van waar de islam voor staat. Ik ben het hierin met hem oneens – ISIS is eerder de ultieme consequentie van het gevoel van vernedering en de zucht naar wraak – maar ik snap zulke gedachten wel. Harinck kwam op zijn reis door islamitische landen weinig tegen waarover je hoopvol kunt zijn. Democratie betekent daar helaas nog steeds de dictatuur van de fundamentalistische meerderheid.

Dominique Moïsi probeert optimistisch te blijven. Dat te doen als Jood in Frankrijk is geen geringe opgave, gezien het virulente antisemitisme dat weer helemaal terug is in dat land, maar Moïsi doet een poging:

‘Als zoon van een overlevende van Auschwitz ben ik geboren met een diepgeworteld gevoel voor tragiek. Maar het leven van mijn vader, die de kampen overleefde dankzij een combinatie van geluk, energie, hoop en de wil om te getuigen over wat hij heeft doorstaan, heeft me ook het gevoel bezorgd een opdracht te hebben. De kernvraag die het leven van mijn vader bij mij oproept en waar ik tientallen jaren mee heb geworsteld luidt: kan de wereld waarin wij leven ook maar voor een deel bereiken wat mijn vader heeft bereikt, namelijk het overstijgen van angst en vernedering en het doen opflakkeren van hoop, zelfs in de schaduw van tragedie? Dit is een ambitieuze opgave, maar hoop en vertrouwen zijn primair een gemoedstoestand, een mentaliteit. Toen de Frans-Joodse toneelschrijver Tristan Bernard op het punt stond te worden opgepakt door de nazi’s in Parijs, zei hij tegen zijn vrouw: “Tot nu toe hebben we in angst geleefd, nu zal de hoop ons leven bepalen.” Om de uitdagingen waarvoor we staan het hoofd te kunnen bieden, heeft de wereld hoop nodig.’

Ik hoop dat het lukt.

N.a.v.: Dominique Moïsi, *De geopolitiek van emotie. Over angst, vernedering en hoop, en de opgave voor deze tijd (geactualiseerde editie)* (Amsterdam, Nieuw Amsterdam 2015). ISBN 9789046819470. €19,95. 269 pagina's.

En: George Harinck, *Aan het roer staat het hart. Reis om de oude wereldzee in het voetspoor van Abraham Kuyper* (Amsterdam, Prometheus Bert Bakker 2015). ISBN 9789035143425. €19,95. 270 pagina's.

CITAAT

Veel religies komen op ons af met een beminnelijk lachje en uitgestrekte handen, als een vleierige koopman in een bazaar. Ze bieden troost en solidariteit en verheffing, als concurrenten op een markt. Maar wij hebben het recht ons te herinneren hoe barbaars ze optraden toen ze sterk waren en met een aanbod kwamen dat de mensen niet konden weigeren.

Christopher Hitchens

Relativisme, revolutie en islamitische vrouwenhaat

Dit artikel is ingekort door de redactie.

Mona Eltahawy, *Hoofddoek en maagdenvlies. Waarom het Midden-Oosten een seksuele revolutie nodig heeft*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2015.

Floris van den Berg (foto pag. 23)

De Egyptische Mona Eltahawy ► is boos op de vrouwenhaat en het leed dat vrouwen wordt aangedaan, met name in de Arabische en islamitische wereld. Zij pleit voor een seksuele revolutie in het Midden-Oosten. Zij beschouwt de Arabische cultuur, gemixt met religie, als fundamenteel vijandig tegenover vrouwen.

In colleges over ethiek en politieke filosofie behandel ik het thema **cultuurrelativisme**. Een van de vragen die telkens weer gesteld wordt is: 'Zijn de mensenrechten zoals de gelijkheid tussen man en vrouw, universeel, of is het ook goed dat een land als Saoedi Arabië heel andere – misogyne – waarden heeft?' Het overgrote deel van de studenten meent elk jaar weer dat het niet aan ons is om een moreel oordeel te vellen over een andere cultuur. Ook zeggen ze: 'Ik vind het zelf niet goed, maar die vrouwen die daar zijn opgegroeid die weten niet anders, dus is het misschien wel goed.' De studenten schijnen te menen dat het overgrote deel van de vrouwen in Saoedi Arabië helemaal geen bezwaar heeft tegen de manier waarop ze door de samenleving behandeld worden. Ik denk dat dat een gruwelijk optimisme is waarmee leed wordt gebagatelliseerd. Maar zelfs als het – puur hypothetisch – zo zou zijn dat een meerderheid van de vrouwen geen probleem heeft met hoe de samenleving daar werkt, dan nog heeft de meerderheid niet het recht om een minderheid te onderdrukken. Ook dan zullen die hard relativisten riposteren: 'Maar dat is precies het probleem! Wie zijn wij om te bepalen dat een meerderheid geen minderheid mag onderdrukken? Wie zijn wij om te zeggen wat voor iedereen moet gelden?' Relativisme komt daarmee op voor de onderdrukkers, niet voor de

onderdrukten.

'Wanneer westerlingen hun mond houden uit 'respect' voor andere culturen, geven ze alleen steun aan de meest conservatieve elementen van die culturen. Cultuurrelativisme is net zo goed mijn vijand als de onderdrukking waar ik tegen strijd binnen mijn cultuur en mijn geloof.' (p. 31)

Hoe helder Eltahawy ook is in haar verwerping van relativisme, ze geeft zelf een voorbeeld van wat ik historisch relativisme wil noemen. **Historisch relativisme** betekent dat je vanuit het heden geen moreel oordeel kunt vellen over het verleden omdat het toen allemaal heel anders was. Zo schrijft Eltahawy, die kindhewelijken onomwonden karakteriseert als pedofilie, desalniettemin over het huwelijk van Mohammed met Aisha, die volgens velen negen jaar oud was: 'Wij moeten het lef hebben om te zeggen dat een huwelijk in de zevende eeuw iets anders is dan een huwelijk in 2015 en dat het vandaag de dag een misdaad is om met een klein meisje te trouwen.' (p. 150). Maar ook in de zevende eeuw was het moreel verwerpelijk om te trouwen met een minderjarig meisje! Aisha was een slachtoffer en dat is niet goed

te praten. Net als slavernij niet alleen heden ten dage moreel verwerpelijk is, maar altijd al immoreel was.

Regelmatig is te horen dat 'Reen land 'nog niet klaar is' voor deze of gene hervorming. Zo meent Saoedi Arabië dat het land nog niet klaar is om vrouwen rechten te geven. Dat is typisch een voorbeeld van je met een kluitje in het riet sturen. Eenzelfde argument wordt in Nederland trouwens gebruikt als argument tegen veganisme: Nederland is nog niet klaar voor veganisme. En dus blijven de morele misstanden tot nader order gewoon doorgaan, tot dat het mythische

moment komt dat men er klaar voor is. Een ver en vaag moment in de toekomst, voor een volgende generatie. De reden dat ik gekant ben tegen de kleine-stapjes-methode is dat veel slachtoffers er helemaal niks aan hebben. Stel dat Saoedi Arabië zegt: over tien jaar mogen vrouwen autorijden en stemmen. Is dat dan goed? Nee, natuurlijk niet. Misstanden hadden er nooit moeten zijn en het minder maken van een misstand is geen vorm van moreel heldendom. Misstanden moeten zo snel mogelijk de wereld uit – het gaat erom dat er niet nog meer slachtoffers komen van welk onderdrukkend systeem dan ook.

Conservatieve geestelijken zijn Cziekeliijk oversekst. Eltahawy spreekt van hyperseksualisering. Zo maken geestelijken zich zorgen over het feit dat vrouwen in strakke sportkleding misschien wel eens seksueel tot elkaar aangetrokken zouden kunnen voelen. *So what?* Hyperseksualisering gekoppeld aan paternalisme leidt tot een misogyne onderdrukking.

Dat Amerika mensenrechten lang niet altijd hoog in het vaandel heeft staan, zeker niet wanneer het

economisch eigenbelang in het gewin is, blijkt uit een uitspraak van de Amerikaanse minister van buitenlandse zaken John Kerry tijdens zijn bezoek aan Saoedi Arabië in 2013. *'Toen journalisten hem vroegen hoe hij over de eisen van de vrouwen [om auto te mogen rijden – FvdB] dacht, zei hij in feite dat Saoedi-Arabië het recht had om zelf te bepalen welke sociale orde het beste was voor het land.'* (p. 164) Wat zou Kerry bedoelen met 'wat het beste is voor het land'? Wie bepaalt wat het beste is voor het land? Misschien is slavernij 'het beste voor het land', of kinderarbeid, of het uitsluiten van homoseksuelen. Wat Kerry lijkt te impliceren is: welke sociale orde is het beste voor de huidige machthebbers, die erbij gebaat zijn anderen te onderdrukken. Kerry bevestigt de kritiek die de Amerikaanse anarchistische cultuurcriticus Noam Chomsky op het Westen heeft: *'There is no western concern for issues of aggression, atrocities, human rights abuses and so on if there's a big profit to be made from them.'* De handelsbelangen voor Amerika van de olie uit Saoedi Arabië zijn enorm. *'Culturele en religieuze lessen en taboes afleren kan betekenen dat je je radicaal tegen alles keert wat je is geleerd. Maar het kan even radicaal zijn om langzaam je ketenen los te maken, voorzichtig, laag voor laag, het schuldgevoel af te pellen, zodat je niet volkomen instort van uitputting en eenzaamheid.'* (p. 171) De misogynie komt niet alleen van mannen, maar ook van vrouwen: *'Maar zoveel vrouwen – die zelf worstelen met de druk van maatschappelijke verwachtingen – brengen hun dochters een onterechte eerbied bij voor conservatieve sekserollen.'* (p. 173). Cultuur is een groot collectief netwerk waar het moeilijk is om je als individu tegen te verzetten. Ook is door de opvoeding die onderdrukking geïnternaliseerd en doen de onderdrukten zelf mee aan de onderdrukking. Het is een wreed systeem van geïnstitutionaliseerde en geïnternaliseerde wreedheid. Mensen zijn zo gehersenspoeld met het concept eer – die dan afhangt van het

seksuele gedrag van de dochter – dat zij zelfs bereid zijn hun eigen dochter te vermoorden om de 'eer' van de familie te redden.

Ik kook van woede en verontwaardiging wanneer ik denk aan al dit onnodige leed. Wat een achterlijke en immorele opvattingen! In dit culturele keurslijf worden kinderen niet opgevoed tot vrijheid waarin ze zelf autonome beslissingen kunnen nemen en waarin het streven naar geluk centraal staat, maar worden kinderen kopieën van de ouders en wordt het misogynie systeem geperpetueerd. De slaven doen de jonge nieuwe slaven de boei-

en om... In de culturele antropologie wordt onderscheid gemaakt tussen 'culturen van eer', waarbij 'erecodes' richtinggevend zijn, en 'culturen van recht', waarin 'wetten' de sociale verhoudingen bepalen.

Eltahawy roept op tot een pragmatische behandeling van seksualiteit, waarbij volwassenen keuzevrijheid wordt geboden. *'Hoe minder vrijheden we hebben, hoe sneller hypocrisie het hart van onze samenleving zal aantasten.'* (p. 186) *'Wanneer je cultuur bepaalt dat jij zelf niet kunt uitmaken of, waar en wanneer je seks hebt, bepaalt die cultuur ook je stilzwijgen wanneer je tot seks wordt gedwongen.'* (p. 191). Mona is

een voorstander van de vrijheid van expressie als middel om een seksuele revolutie te bewerkstelligen, ook wanneer dat door anderen als schokkend, kwetsend of beledigend wordt ervaren: *'[...] het is de taak van een revolutie om te choqueren, te provoceren en mensen van hun stuk te brengen, niet om zich netjes of beleefd te gedragen.'* (p. 193)

Eltahawy besluit haar boek met een indringende boodschap: *'Ik ben een product van mijn cultuur en mijn geloof. Ik ben de dochter van de taboes en van het zwijgen waaraan ik mezelf heb ontworsteld. Ik ben de zuster van elke vrouw die kampt met de onderdrukkende krachten waardoor ons seksleven is verstikt en zo'n mijneveld is geworden. En van elke vrouw die vastberaden en koppig strijdt tegen de onderdrukkende krachten waardoor onze samenleving politiek is gewurgd. Ik ben de beste vriendin van de vrouw die protesteert tegen de politieke despoot buitenshuis en dat protest doorzet tegen de persoonlijke despoot binnenshuis.'* (p. 197).

Wat ik niet begrijp is dat Eltahawy zichzelf ondanks alles moslim blijft noemen. Het lijkt wel op het Stockholmsyndroom: je gaat houden van de onderdrukker. Waarom niet durven doordenken en inzien dat de islam je met de paplepel is ingegoten, maar dat er geen greintje bewijs voor de existentiële claims is. Een liberale islam is prima, maar daarmee nog niet waar. Een sociaalpsychologische verklaring zou kunnen zijn dat in de islam op afvalligheid de doodstraf staat.

Morele vooruitgang naar een wereld met meer vrijheid en meer ontplooiingsmogelijkheden is mogelijk. Er zijn tal van obstakels op de weg naar vrijheid, vrijheid voor vrouwen. Misogyn paternalisme dat comfortabel meelift met onder andere de islam, is zo'n obstakel. Het negeren ervan helpt de slachtoffers niet. Nu niet en in de toekomst niet. De seksuele revolutie is nog lang niet gestreden. Moedig voorwaarts!

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
 en onze Facebook-pagina
 'De Vrije Gedachte'

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. La libre pensée, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

